JOSIP OŽIĆ

DEMOGRAFSKA I EKONOMSKA KRETANJA U BRDSKO-PLANINSKIM PREDJELIMA IZMEĐU CETINE I NERETVE I NA SREDNJODALMATINSKIM OTOCIMA KAO FAKTOR U KONCEPCIJI ONO

Promatrano područje pripada dvjema republikama: SRH i SR BiH. I brdsko planinsko i otočno područje nalaze se južno od Dinarida, u primorskom pojasu — regiji.

Svojim prirodnim, privrednim i ljudskim resursima i potencijalima direktno se naslanjaju na privredne i ljudske potencijale obalnog pojasa i s njim čine potencijalno jedinstveno razvojno područje. Zbog toga, iako je interes ovog rada usredotočen prvenstveno na brdsko planinsko i otočno područje, ni jednu pojavu, karakteristiku ili tendenciju nije moguće promatrati i analizirati izolirano i posebno. Pojave i tendencije, koje su se na ovim područjima samo izrazitije manifestirale, dio su općih procesa i kretanja koji se odvijaju u našoj zemlji na društvenom i ekonomskom planu.

U ovom potencijalno jedinstvenom razvojnom području razlikujemo tri zasebna i po mnogim specifičnostima i karakteristikama izdvojena i definirana područja. To su:

1) obala kao okosnica i nosilac razvoja,

2) brdsko planinsko područje kao njezino neposredno zaleđe, koje ćemo u daljem tekstu nazivati jedinstvenim terminom Zabiokovlje, i

3) otočno područje kao njezino istureno produženje.

Brdsko planinsko područje odijeljeno je od obale po čitavoj svojoj dužini planinskim masivom Biokova i Mosora, a od unutrašnjosti zemlje planinskim vijencem Čabulje, Čvrsnice, Vrana i Ljubuše. Zahvalivši takvim prirodnim preprekama sa sjevera i juga ovo je područje ostalo zatvoreno i izolirano. Utjecaji i interesi izvana bivali

su uvijek oslabljeni. Zbog toga je ovo područje oduvijek bilo upućeno i na područja istočno i zapadno od njega, tj. na dva osnovna dubinska pravca razvoja u ovom dijelu primorskog pojasa, koji se formiraju oko dvaju transverzalnih saobraćajnih pravaca: na istoku Ploče — Mostar — Sarajevo i na zapadu Split — Livno — Bugojno. Uz ova dva pravca razvile su se ili imaju mogućnost razvoja snažnije urbane i privredne aglomeracije-bazeni koji nedvojbeno mogu biti snažni nosioci privrednog i društvenog preobražaja svojih sredina i vršiti snažan utjecaj na susjedna područja.

Ovaj rad će ovu činjenicu tretirati kao postojeće stanje i značajnu komponentu u razvoju brdsko-planinskog područja, jer ono se bočno naslanja na ove bazene i direktno je ovisno o zbivanjima u njima. Zbog toga će metodološki čitavo ovo potencijalno jedinstveno razvojno područje biti podijeljeno u tri dijela i obuhvatit će slijedeće društveno-političke zajednice-općine:

1) brdsko planinsko područje ili Zabiokovlje — 8 općina:
a) SRH: Imotski i Vrgorac
b) SR BiH: Čitluk, Duvno, Grude, Ličtica, Ljubuški, Posušje.
2) otočno područje — 4 općine: Brač, Hvar, Korčula i Vis.
3) šire gravitaciono područje — 9 općina:
a) SRH: Makarska, Metković, Omiš, Ploče, Sinj i Split,
b) SR BiH: Čapljina, Livno i Mostar.

Ovakav metodološki postupak zastupljen je u svim dijelovima ovog rada.

Čitavo područje promatrano je po općinama, jer su tako dani i pokazatelji u postojećoj literaturi i statistici, iako bi unutar nekih općina posebno trebalo tretirati određeno područje, kao npr. Šoltu i sl. Ali vrijeme i zadatak koji smo sebi postavili to nisu dopustili. Isto tako ovom dijelu primorskog pojasa trebalo bi u analizi priključiti općinu Trogir i poluotok Pelješac, jer u mnogim komponentama s ovim područjem čine jednu cjelinu.

Ovaj rad ih ipak neće tretirati iz ova dva razloga:

1) Općina Trogir, iako uključena u Splitski bazen, nalazi se na krajnjoj periferiji promatranog područja i nema nikakva vidljivijeg utjecaja na zbivanja u njemu. K tome, to bi još i proširilo zadatak i tražilo dodatno vrijeme koje nije bilo na raspolaganju.

2) Poluotok Pelješac pripada dvjema općinama: Dubrovniku i Korčuli. Izoliranih podataka za njega nismo imali. Dok je jedan dio poluotoka obuhvaćen pod Korčulom, općinu Dubrovnik ovaj rad nije mogao uključiti, jer je ona ipak van promatranog područja i ima na njega samo sporadičan i indirektan utjecaj.

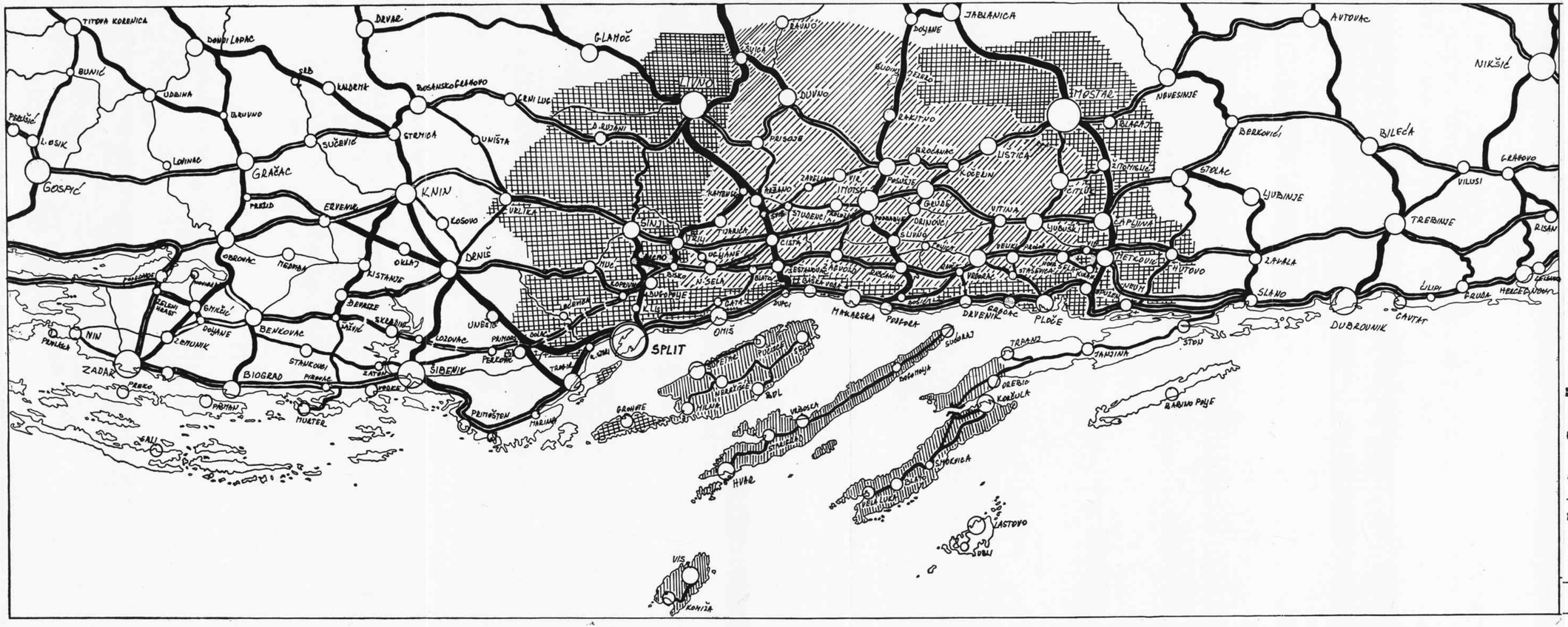

PROSTORNA INTEGRACIJA

ZABIOKOVLJA I SREDNJODALMATINSKIH OTOKA U ŠIRE PROSTORE KROZ SISTEM POSTOJEĆIH I BUDUĆIH KOMUNIKACIJA

- Zabiokovlje
- Srednjodalmatinsko otočje
- Šire gravitaciono područje
- Regionalni centar sa višim stupnjem urbane opreme
- Regionalni centar
- Subregionalni centar (u delti Neretve Konurbacija vrši subregionalnu funkciju)
- Centri koji imaju prostorni i demografski volumen za prijelaz u subregionalne centre kad se ekonomski i društveno razviju
- Lokalni centri
- Zonski centri — Zarišta ekonomskog razvoja
- Podzonski centri i raskrsnička naselja
- Longitudinalne ceste kroz obalni i prvi, drugi i treći zaobalni pojas, a imaju interregionalni-šireprostorni karakter
- Dubinske ceste interregionalnog karaktera — dubinski pravci razvoja
- Ceste Regionalnog karaktera
- Ostale ceste
- Druga etapa izgradnje ceste kroz prvi zaobalni pojas Koprivno-primorski Dolac — Žažvić
- most — tunel

1 : 500 000

Josip Ožić

Na kraju, na raspolaganju smo imali jako kratko vrijeme (u program Simpozija uvršteni smo polovinom ožujka 1974. god.), pa nismo uspjeli doći do svih potrebnih statističkih podataka, osobito onih koji se odnose na područje SR BiH. Zbog toga u mnogim tabelama dajemo podatke za općine promatranog područja samo s teritorija SRH. Međutim, kako su promjene na području SR BiH ravnomjernije, one se ipak u globalu mogu promatrati i iz prikupljenih i obrađenih podataka ove studije.

I. Prostorno i ekonomsko određenje Zabiokovlja i srednjodalmatinskih otoka

Brdsko planinsko područje odnosno Zabiokovlje odijeljeno je od neposrednog obalnog pojasa golemim planinskim masivom Biokova i Mosora. U tom planinskom lancu od Ploča do Klisa, dugom više od 130 km, postoji savladan, izgrađen, samo jedan značajniji prijevoj, vrata, prema unutrašnjosti — Dupci. Međutim, taj prolaz još nije ekonomski valoriziran. Smješten je na pola puta između Makarske i Omiša, na nenaseljenu prostoru. Izraženiji prodor ovih dvaju razvijenijih obalnih centara između Splita i Ploča u svoje neposredno zaleđe i u dublju unutrašnjost tek predstoji. Zbog toga i značenje i ekonomska valorizacija ovog prolaza tek nailaze.

U posljednje vrijeme ulažu se znatni napori za otvaranje još triju prolaza. To su Stupica na cesti Makarska — Vrgorac, proboj u makarsko zaleđe, Ploče — Vrgorac — Ljubuški, proboj u vrgoračko-ljubuško područje, i Split (Omiš) — Gata — Blato, proboj u omiško zaleđe.

Ovo područje, isto tako, odijeljeno je planinskim vijencem Čabulje, Čvrsnice, Vrana i Ljubuše od centralnog dijela zemlje. U svoju neposrednu unutrašnjost urasta transverzalnim pravcima Ploče — Mostar — Sarajevo i Split — Livno — Bugojno.

Vertikalne komunikacije u pravcu sjever-jug u samom planinskom području ne postoje, a dijagonalne su tek u gradnji.

U smjeru istok-zapad postoje tri saobraćajna pravca: 1) sjeverni: Livno — Duvno — Posušje — Ličtica — Mostar; 2) srednji: Sinj — Trilj — Ugljane — Imotski — Grude — Ljubuški — Čapljina — i 3) južni: Split (Sinj) — Blato — Šestanovac — Zagvozd — Vrgorac — Metković.

Srednji pravac sagradili su Rimljani i povezivao je Salonu s Naronom. Imao je strateško-ekonomsku funkciju. Omogućavao je prodor u dubinu zemlje. Južni je sagrađen za vrijeme Napoleona. Imao je izrazitu strateško-ekonomsku funkciju.

Ta su tri pravca u prošlosti imala značajnu privrednu i veznu funkciju. Njima su tekli tokovi života i tranzit roba i ljudi. Izgrad-

njom željezničkih pruga prema srednjem Jadranu Zagreb — Split i Sarajevo — Metković — Dubrovnik te komunikacije počinju gubiti značenje i svoju karavansko-merkantilnu funkciju. Godine 1918., ujedinjenjem naših zemalja u jedinstvenu državu, značenje tih cesta osjetno slabi. Izgradnjom Jadranske turističke ceste i Bosanske transverzale do Ploča, te modernizacijom i elektrifikacijom željezničke pruge Sarajevo — Ploče, tokovi života počinju izrazito teći ovim arterijama. Dovršenjem transverzalnog pravca Split — Livno — Bugojno ovo područje dolazi u još nepovoljniji položaj; oko njega se stvara kružni prsten komunikacija, a ono — kao jezgro oraha — ostaje po strani i nedirnuto, gotovo imobilizirano i bačeno na sporedni kolosijek.

Naglim razvojem i usponom turističke privrede i djelovanjem zemljišne i gradske rente u obalnom pojasu, nastalih na bazi društvenih ulaganja, ovo područje u cjelini počinje gubiti na svojoj atraktivnosti, vrijednosti i cijelini. Snažan razvoj bazne privrede, infrastrukture, društvenog i osobnog standarda na obali povećao je postojeće razlike između obale i zaleđa, produbio i izdiferencirao osjećaje i mjerila. Neriješeno pitanje poljoprivrede i sela još više su išli na štetu ovog područja.

Otočno je područje ipak prošlo nešto povoljnije. Raskorak između njega i obale je manji. Komunikacije su ovdje ipak djelovale ublažavajuće. U obalnim aglomeracijama, iako ne u cjelini, prevladalo je uvjerenje da otočno i obalno područje čine cjelinu, da oba imaju pravo i potrebu za razvojem primorsko-pomorske privrede. Merkantilna i turistička linija Rijeka — Split — Dubrovnik stalno je uključivala u svoj program i omogućavala razvoj otočkih centara Hvar — Starigrad — Jelsa na Hvaru i Korčula — Blato — Vela Luka na Korčuli i tako ih dovela u direktne relacije sa Splitom i Dubrovnikom. Oni su dobili i prve trajektne linije i prvi uskočili u turistički vlak. Brač i Vis, koji su bili van direktnog utjecaja ove linije, kasnije su se uključili u proces i zbog toga imaju i izrazitije probleme i sporije trendove rasta. Ipak, društvena ulaganja u ovo područje veća su i kvalitetnija od ulaganja u brdsko planinsko područje, o čemu će se još govoriti u ovom radu.

Zbog djelovanja drugih faktora, u otočnom pojasu posljedice neriješene poljoprivrede manje su se reflektirale na ukupne odnose.

II. Površina i stanovništvo

Promatrano područje ima površinu od 10.224 km^2. To je prostor samo 413 km manji od površine Dalmacije, odnosno ovaj prostor veći je od 1/5 SRH ili SR BiH. Struktura i raspored prostora imaju ove veličine:

Općina	Površina u km²	Broj naselja	Stanovniš. 1971. god.	Gustoća po km²
A) Zabiokovlje				
a) SRH				
Imotski	606	37	47.354	78,14
Vrgorac	284	25	9.927	34,95
UKUPNO	890	62	57.281	64,36
b) SR BiH				
Čitluk	181	21	15.359	84,86
Duvno	967	61	33.135	34,27
Grude	218	11	19.203	88,09
Lištica	388	31	27.285	70,32
Ljubuški	289	35	28.269	97,82
Posušje	420	19	16.882	40,20
UKUPNO	2.463	178	140.133	56.90
UKUPNO a + b	3.353	240	197.414	58,88
B) Otočno područje				
Brač	395	22	12.893	32,64
Hvar	312	23	11.390	36,51
Korčula	336	17	20.237	60,23
Vis	101	15	5.049	50,00
UKUPNO	1.144	77	49.569	43,33
C) Šire gravitaciono područje				
a) SRH				
Makarska[1]	226	17	15.510	68,63
Metković[1]	279	33	18.843	67,54
Omiš[1]	379	41	24.827	65,51
Ploče[1]	169	10	10.289	60,88
Sinj[1]	1.077	76	56.933	52,86
Split[1]	858	51	185.047	251,67
UKUPNO	2.988	228	311.449	104,23
b) SR BiH				
Čapljina[1]	479	58	28.240	58,96
Livno[1]	994	59	42.186	42,44
Mostar[1]	1.226	76	89.580	70,76
UKUPNO	2.739	193	160.006	58,42
UKUPNO a + b	5.727	421	471.455	82,32
SVEUKUPNO A + B + C	10.224	738	718.438	70,27

Općina	Površina u km²	Broj naselja	Stanovniš. 1971. god.	Gustoća po km²
	Rekapitulacija			
1) Zabiokovlje				
a) SRH	890	62	57.281	64,36
b) SR BiH	2.463	178	140.133	56,90
UKUPNO a + b	3.353	240	197.414	58,88
2) Otočno područje	1.144	77	49 569	43,33
3) Šire gravitaciono područje				
a) SRH	2 988	228	311.449	104,23
b) SR BiH	2.739	193	160 006	58,42
UKUPNO a + b	5.727	421	471.455	82,32
SVEUKUPNO	10 224	738	718.438	70,27
SRH	56.538	—	4,426.221	78,30
Zagreb	495	—	602.205	1.216,58
SR BiH	51.129	—	3,746.111	73,20
Sarajevo	486	—	292,236	601,31
SFRJ	255 804	—	20,522.972	80,20

Izvor podataka SGJ — 1973. godine, str. 546—550.

NAPOMENA: 1) Navedene općine imaju u svom sastavu velik broj naselja, koja prostorno i sa svim ostalim karakteristikama pripadaju Zabiokovlju.

Zabiokovlju pripada 32,68 %, a otočnom 10,82 % ukupnog promatranog područja. Odnosno, ova dva područja zajedno čine 43,50 % čitavog potencijalno jedinstveno razvojnog područja koje se proteže od Visa na jugu do Dinarida na sjeveru i od Ploča i Mostara na istoku do Splita i Livna na zapadu.

Budući da i u splitskoj, omiškoj, makarskoj, pločanskoj, metkovačkoj, čapljinskoj, mostarskoj, livanjskoj i sinjskoj općini postoji zagora, odnosno područje koje pripada brdsko planinskom području i koje nosi gotovo sve karakteristike nerazvijenosti kao i ovo područje, a da se Sinj i Livno tretiraju i kao nerazvijene općine, iskazane se veličine osjetno mijenjaju. Iz tog proizlazi, što nije teško utvrditi, a za što mi nismo imali dovoljno podataka, da Zabiokovlju pripada više od 50 % ukupnog promatranog područja.

Čitavo područje može se promatrati i s drugog aspekta.

Područje	Površina u km²	Broj naselja	Stanovniš. 1971. god.	Gustoća po km²
1) Zaleđe				
a) SRH	1.967	138	114.214	58,07
b) SR BiH	5.202	371	300.139	57,70
UKUPNO a + b	7.169	509	414.353	57,80
2) Otočno područje	1.144	77	49.569	43,33
3) Obalno područje	1.911	152	254.516	133,18
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	10.224	738	718.438	70,27

Iz izloženog proizlazi da zaleđe čini 70,12% (SRH 19,24 %, a SR BiH 50,88 %), otočno područje 10,82 %, a obala 19,06 % promatranog područja. Budući da sve obalne općine imaju svoju zagoru, znači da je zaleđe osjetno veće i čini gotovo 75 % ukupne površine čitavog područja.

Iz ovih dviju tabela vidljiv je i raspored stanovništva. U brdsko-planinskom području živi 20,75 % (SRH 7,9 %, a SR BiH 12,77 %) a u otočnom 6,90 % stanovništva prema popisu iz 1971. godine. Ako i ovdje uzmemo u obzir da sve općine šireg gravitacionog područja imaju brdske planinske predjele, proizlazi da u njima živi znatno veći postotak stanovništva, možda i 1/3 ukupnog stanovništva ovog područja.

Ako ovo pitanje gledamo s drugog aspekta, proizlazi da u općinama koje čitave pripadaju zaleđu živi 57,67 % stanovništva, u otočnim općinama 6,90 %, a u obalnim samo 35,43 %. Budući da sve obalne općine imaju i dio stanovništva u svojoj zagori, proizlazi da u neposrednom zaleđu promatranih obalnih općina živi iznad 60 %, a na samoj obali oko 30 % stanovništva.

Daljom analizom dolazimo do zaključka da su Zabiokovlje i otočno područje manje napučeni od šireg gravitacionog područja, odnosno da je obala napučenija od zaleđa i otoka. Zabiokovlje zauzima površinu od 32,68 %, a u stanovništvu sudjeluje s 20,75 %. Otočno područje sudjeluje u površini s 10,82 %, a u stanovništvu sa 6,90 %. Odnosno zaleđe sudjeluje u površini s gotovo 75 %, a u stanovništvu s iznad 60 %, dok sama obala sudjeluje u površini s oko 15 %, a u stanovništvu s oko 30 %.

III. Kretanje stanovništva

Kretanje stanovništva u promatranom području pratilo je procese o kojima smo govorili na početku.

Općina	Broj stanovnika				Indeks 1953. = 100			
	1931.	1953.	1961.	1971.	1931.	1953.	1961.	1971.
1) Zabiokovlje								
a) SRH								
Imotski	42 753	47 086	46 179	47 754	90,80	100	98,07	100,57
Vrgorac	12 756	11 612	11 246	9 927	109,85	100	96,85	85,49
UKUPNO	55 509	58 698	57 425	57 281	94,56	100	97,83	97,58
b) SR BiH								
Čitluk		14 290	14 278	15 359		100	99,92	107,48
Duvno		29 864	33 046	33 135		100	106,55	109,53
Grude		18 902	18 972	19 203		100	103,70	115,92
Lištica		24 051	24 732	27 285		100	102,83	113,45
Ljubuški		26 177	26 630	28 269		100	101,73	107,99
Posušje		15 576	15 847	16 882		100	101,74	108,38
UKUPNO		128 860	133 505	140 133		100	103,60	108,75
UKUPNO a + b	55 509	187 558	190 930	197 414		100	101,80	105,25
2) Otočno područje								
Brač	17 331	14 721	14 227	12 893	117,73	100	96,64	87,58
Hvar	14 428	12 721	12 147	11 390	113,42	100	95,49	89,54
Korčula	22 562	20 786	19 758	20 237	108,54	100	95,05	97,36
Vis	8 756	7 890	7 004	5 049	109,76	100	88,77	63,99
UKUPNO	63 077	56 118	53 136	49 569	112,40	100	94,68	88,33
3) Šire gravitaciono područje								
a) SRH								
Makarska	11 658	11 485	13 758	15 510	101,50	100	119,79	135,05
Metković	20 980	24 301	17 035	18 843	86,33	100		
Omiš	22 668	22 618	26 377	24 827	100,22	100	116,62	109,77
Ploče			8 930	10 289		100		
Sinj	54 389	60 770	56 113	56 933	89,50	100	92,34	93,69
Split	86 124	109 500	132 873	185 047	78,65	100	121,35	168,99
UKUPNO	195 819	228 674	255 086	311 449	85,63	100	115,50	136,20
b) SR BiH								
Čapljina		24 536	25 543	28 240		100	103,99	115,10
Livno		36 495	40 291	42 186		100	110,40	155,93
Mostar		58 471	72 452	89 580		100	123,91	153,20
UKUPNO		119 502	138 286	160 006		100	115,72	133,89
UKUPNO a + b	195 819	348 176	393 372	471 455		100	112,98	135,40
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	314 405	591 852	637 438	718 438		100	107,70	121,39

Općina	Broj stanovnika				Indeks 1953. = 100			
	1931.	1953.	1961.	1971.	1931.	1953.	1961.	1971.
			Rekapitulacija					
1) Zabiokovlje								
a) SRH	55 509	58 698	57 425	57 281	94,56	100	97,83	97,58
b) SR BiH		128 860	133 505	140 133		100	103,60	108,75
UKUPNO	55 509	187 558	190 930	197 414		100	101,80	105,25
2) Otočno područje	62 077	56 118	53 136	49 569	112,40	100	94,68	88,33
3) Šire gravitaciono područje								
a) SRH	195 819	228 674	255 186	311 449	85,63	100	115,50	136,20
b) SR BiH		119 502	138 286	160 006		100	115,72	133,89
UKUPNO	195 819	348 176	393 372	471 455		100	112,98	135,40
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	314 405	591 852	637 438	718 438		100	107,70	121,39
SRH		3 936 002	4 159 696	4 426 221		100	105,68	112,45
Zagreb		374 934	459 464	602 205		100	122,55	160,62
SR BiH		2 847 459	3 277 948	3 746 111		100	115,12	131,56
Sarajevo		144 328	213 101	292 263		100	147,65	202,50
S F R J	13 982 000	16 991 449	18 549 291	20 522 972	82,99	100	109,17	120,78

Izvor podataka: SGJ 1954, str. 408—411, 1962, str. 566,570 i 587, 1973. str, 546—550 i Bogumil Grabić, Privreda Dalmacije broj 7—8/1973.

Navedena tabela nam kaže da se od 1953. do 1971. god. stanovništvo smanjilo u Zabiokovlju SRH za 2,42 % ili za 1.417 stanovnika, a na otočnom području za 11,67 % ili za 6.549 stanovnika. U isto to vrijeme u Zabiokovlju SR BiH stanovništvo je poraslo za 8,75 % ili za 11.273 stanovnika. U širem gravitacionom području SRH stanovništvo je poraslo za 36,20 % ili za 82.775, a SR BiH za 33,89 % ili za 40.504 stanovnika.

Ako ovaj odnos analiziramo u drugoj varijanti, imamo iduće pokazatelje:

Područje	Broj stanovnika				Indeks 1953. = 100			
	1931.	1953.	1961.	1971.	1931.	1953	1961.	1971.
1) Zaleđe								
a) SRH	109.898	119.468	113.538	114.214	91,99	100	95,04	95,60
b) SR BiH		248.362	271.791	300.139		100	109,43	120,85
UKUPNO a + b	109.898	367.830	385.329	414.353		100	104,76	112,65
2) Otočno područje	60.077	56.118	53.136	49.569	112,40	100	94,68	88,33
3) Obalno područje	141.430	167.904	198.973	254.516	84,23	100	118,40	151,58
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	314.405	591.852	637.438	718.438		100	107,70	121,39

Dakle u istom razdoblju u zaleđu SRH stanovništvo se smanjilo za 4,40 % ili za 5.254 stanovnika. Ako bismo u ovaj podatak uključili i stanovništvo zagorskog dijela obalnih općina, onda bi ovaj postotak odnosno broj bio znatno veći, a proces migracije izrazitiji.

Istovremeno je u zaleđu koje pripada SR BiH stanovništvo poraslo za 20,85% ili za 51.777 stanovnika, a stanovništvo obalnih općina poraslo je za 51,58% ili za 86.612 stanovnika. Stanovništvo na samoj obali poraslo je u još većem postotku.

Ovo su podaci u globalu, ali i oni upućuju na pravce kretanja stanovništva.

Ako ove podatke analiziramo kao pokazatelje po općianama, dobit ćemo nešto realniju sliku.

U brdsko-planinskom području odnosno Zabiokovlju koje pripada SRH najizrazitiju migracionu tendenciju imamo u općini Vrgorac. Od 1953. do 1971. godine ova općina gubi 14,51% ili ukupno 1.685 stanovnika u apsolutnom iznosu. Ako toj brojki dodamo i migraciju čitavog prirodnog priraštaja u ovih 18 godina, onda je brojčani iznos migracije znatno veći. Od ukupno 25 naselja te općine samo tri bilježe blagi porast stanovništva između 1961. i 1971. godine, a svi ostali pad. Taj je uspon sitan i iznosi u Umčanima 0,7%,[1] u Dusini 3,7% i u Vrgorcu 9,9%. Pad stanovništva je osjetan i kreće se od 34,8% u Gornjim Rašćanima do 0,3% u Potprologu. Postotak smanjenja stanovništva je karakterističan ne samo za brdska nego i za pripoljska sela, jednako za gornji, pribiokovski, kao i za donji kraj koji je više pod utjecajem zbivanja u delti Neretve. U gornjem kraju ne samo da se raseljavaju sela u brdskim i planinskim predjelima nego i u longitudinali čitave kotline od Turije do Vrgorca, koja ima malu nadmorsku visinu, vrlo potencijalne komunikacije, vrlo dobra sitna kraška polja i dosta pašnjaka. Tako se stanovništvo u razdoblju od 1961. do 1971. god. u ovom dijelu općine smanjilo: Kozica 31,1% Vlaka 28,7%, Donji Rašćani 24,5%, Dragljani 16%, Zavojani 11,6% i Ravča 2,7%. Sličan trend smanjivanja pokazuju okojezerska i okorastočka sela, koja imaju još povoljnije uvjete privređivanja, primjenu agrotehničkih i drugih mjera, tržišnu proizvodnju itd. Najveće smanjenje stanovništva bilježi Orah 26 %, slijede Banja 16,7 % Vina 16,3 % Veliki Prolog 14,8%, Draževitići 11,5% i Potprolog 0,3%. Ostala sela bilježe sličnu tendenciju.

Moramo naglasiti da se ovakva tendencija očituje i u brdsko planinskom, odnosno zagorskom dijelu općina Ploče i Metković, iako su ovdje sva sela locirana pretežno uz Vrgorsko jezero, koje bi u svakom pogledu trebalo imati svijetlu perspektivu razvoja, i to jednu od najpovoljnijih u čitavom brdsko-planinskom području, jer

[1] Svi podaci i postoci o padu odnosno porastu stanovništva po naseljima uzeti iz Prvih rezultata popisa stanovništva i stanova 31. ožujka 1971. g.

se nalazi u blizini neretvanskih aglomeracija i centra s kojima će u budućnosti biti sve to više vezano, a posjeduje i vlastitu razvojnu bazu. Da spomenemo samo neka. U općini Metković Nova Sela su raseljena u vremenu 1961.—1971. godine za 47%, Pozla Gora za 38,9%, Borovci za 43,1%, Desne za 40,3%, Dubrave za 19,6% itd. U općini Ploče Zapadna Plina za 51,5%, Istočna Plina za 17,4% i Staševica za 1,2%.

U općini Imotski trend raseljavanja je umjereniji. Od ukupno 76 naselja njih 18 bilježi porast. Karakteristično je istaknuti da većina većih naselja bilježi porast stanovništva. Isto tako porast bilježe gotovo sva sela koja su locirana oko perspektivnih saobraćajnica i većih poljoprivrednih površina kao i sela koja su osigurala neke mogućnosti zapošljavanja. Karakteristično je da općinski centar i centar šireg područja Imotski bilježi pad stanovništva za 4%. Isto tako potrebno je istaknuti da samo tri sela imaju osjetniji pad: Podosije 14,6%, Gornje Rašćane 14,2%[2] i Biokovsko Selo 10,3%. Slijede Studenci s 9,3%, Gornji Proložac s 9%, Ivanbegovina s 5% itd. U posljednjih 18 godina stanovništvo ovog područja poraslo je samo za 0,57% ili za 286 stanovnika. Stanovništvo se konstantno raseljavalo za veličinu prirodnog priraštaja.

Općina Omiš uz Vrgorac ima najveći postotak raseljavanja. U vrijeme 1961.—1971. god. raselilo se 5,88% ili 1.550 stanovnika. Od 41 naselja samo njih 6 bilježe porast stanovništva u posljednjih 10 godina: Trnbusi za 0,3%, Grabovac za 1%, Blato na Cetini za 1,2%, Donji Dolac za 4%, Šestanovac za 16,9% i Omiš za 61,5%. Najveći pad stanovništva od 1961. do 1971. god. bilježe: Zakučac za 75,6%, Srijane za 65,6%, Podašpilje za 61,2%, Gata za 47,4%, Čeline za 31,4%, Borak za 28,5%, Zadvarje za 26,1%, Svinišće za 21,3%, Gornji Dolac za 20,4%, Žeževica za 16,3%, Lokva za 12,3%, Ravnica za 12,2%, Stanići za 12%, Zvečanje za 10,1%, Smolonje za 7,4%, Seoca za 6,5%, Podgrađe za 5,9%, Cisla za 5,4%, Dubrava za 4,7%, Kučice i Tugare za 4,5%, Kreševo za 2,6% itd. I ovdje se može primijetiti kao i kod Imotskog da veća naselja manje migriraju, da manje migriraju naselja locirana uz poljoprivredne površine, perspektivne komunikacije i bolje riješen saobraćaj.

Općina Sinj također bilježi trend raseljavanja. U posljednjih 10 godina stanovništvo se povećalo samo za 820 stanovnika, ali se u posljednjih 18 godina smanjilo za 6,30% ili za 3.837 stanovnika. I ovdje većina sela pokazuje trend raseljavanja. Međutim, postoji i trend rasta kao na pr. Gornja Tijarica 0,5%, Sinj 13,2%, Trilj 85,5% itd. Ugljane su se raselile za 18,1%, Donja Tijarica za 8,2%, Kamensko za 7%, Nova Sela za 4,2% itd. I ovdje se mogu primijeniti napomene dane za općine Imotski, Omiš i Vrgorac.

[2] Gornje Rašćane su podijeljene između općina Vrgorac i Imotski. Vrgorski dio ima izrazitiju tendenciju migracije.

Na području koje pripada SR BiH nemamo ovako izrazitu tendenciju raseljavanja. S obzirom na natalitet i brojčanu vrijednost porodice porast stanovništva u brdsko planinskom području bilježi minimalan rast. Ali ipak, prirast je veći od migracije, što znači da ova područja u proteklo vrijeme nisu ušla u interesnu sferu širih integracija i da tendencije koje su se manifestirale na susjednom području treba tek očekivati u narednom razdoblju, ali o tome ćemo još govoriti. U razdoblju 1953.—1961. god. trend smanjenja stanovništva bilježi jedino općina Čitluk za 0,8%, odnosno za 12 stanovnika. Od 1953. do 1971. god., dakle u 18 godina, najsporiju stopu rasta bilježi Čitluk, za 7,48%, slijede Ljubuški za 7,99%, Posušje za 8,38%, Duvno za 9,53%, Ličtica za 13,45% i Grude za 15,92%. Ovo je područje tendencija raseljavanja bila zahvatila u poratnim godinama, a poslije je stagnirala. Međutim, u posljednjih 10 godina teži se privremenom zapošljavanju u inozemstvu, čije posljedice na porast migracije tek treba očekivati.

Otočno područje ima najizraženiju tendenciju raseljavanja. Ta pojava ovdje bilježi i najveću tradiciju, jer raseljavanje ovdje doživljava svoju kulminaciju u međuratnom razdoblju, a nastavlja se gotovo nesmanjenim tempom do naših dana. Ako 1953. godinu uzmemo kao baznu, onda vidimo da od 1931. do 1953. god. stanovništvo na Braču opada za 17,73%, Hvaru 13,42%, Visu 9,76% i na Korčuli 8,54%. U posljednjih 18 godina redoslijed se promijenio. U to vrijeme Vis bilježi pad stanovništva za 36,01%, Brač za 12,42%, Hvar za 10,46% i Korčula za 2,64%. Između 1961. i 1971. god. Korčula bilježi porast stanovništva za 2,37% ili za 479 stanovnika. Korčula je, dakle, pronašla rješenje za zadržavanje stanovništva, razvivši nekoliko centara razvoja — Korčulu, Blato, Vela Luku — i nekoliko djelatnosti: turizam, industriju, poljoprivredu itd.

Od 17 naselja Korčule njih 6 bilježi porast stanovništva i to: Viganj 0,9%, Čara 3,3%, Korčula 7,9%, Pupnat 11,6%, Blato 14,9% i Orebić 42,9%. Najveći trend migracije bilježe Potirna 63,2%, Nakovanj 55,9%, Račišće 35,9%, Podgorje 30,8%, Kučište 17,3%, Lovište 10,1%, Smokvica 7,4%, Lumbarda 6,6%, Žrnovo 4,6%, Vela Luka 2,5% itd. Dakle i ovdje su na udaru mala naselja, prvenstveno udaljena od mora i komunikacija. U naseljima, pogotovo većim, u kojima je riješeno saobraćajno pitanje, a smještena su uz more, pitanje raseljavanja čini se da je riješeno.

Hvar pokazuje manju tendenciju raseljavanja od Brača i Visa. Od ukupno 17 naselja samo tri bilježe porast stanovništva u razdoblju 1961.—1971. god. To su Jelsa 3,5%, Starigrad 6,7% i Hvar 29,4%. Najveći pad stanovništva ima Velo Grablje: 36,1%. Slijede Jagodna s 34%, Selca kod Starigrada s 33,7%, Rudina s 33,9%, Selca kod Bogomolja s 27,8%, Pitve s 27,5%, Bogomolje s 26,7%,

Zastražišće s 25,2%, Brusje s 24,5%, Gdinj s 22,9%, Poljica s 22,4%, Sućuraj s 21%, Dol s 18,9%, Vrbanj s 18,7%, Nedelja sa 17,9%, Vrisnik sa 17,5%, Vrboska s 9,7% i Svirče sa 6,9%. Iz pokazatelja je vidljivo da su ugroženija naselja koja imaju manji broj stanovnika kao i ona koja su udaljenija od mora. Istovremeno se vidi da su naselja na zapadnoj strani otoka u prednosti pred onima na istočnoj strani. Uzrok tome su veća koncentracija, bolja naseljenost, veći društveni standard i bolje prometne veze međusobno, osobito sa Splitom.

Brač dolazi na treće mjesto. Od ukupno 22 naselja samo dva imaju porast stanovništva u razdoblju 1961. — 1971. god. i to Supetar 3,7% i Bol 5,9%. Sva ostala mjesta bilježe pad stanovništva: Ložišće 34,1%, Murvice 31,3%, Donji Humac 31,2%, Dračevica 27,1%, Bobovišće 26,5%, Dol 22,9%, Mirce 18,1%, Škrip 16,6%, Novo Selo 16,5%, Povlja 16,4%, Pražnice 16,3%, Gornji Humac 16%, Sumartin 14,6%, Milna 13,3%, Nerežišće 10%, Sutivan 9%, Splitska 8,7%, Selca 8,4%, Pučišća 4,6% i Postira 1,9%. I ovdje je vidljivo da su na udaru prvenstveno manja naselja i naselja u unutrašnjosti otoka. Zatim dolaze naselja u unutrašnjosti otoka. Zatim dolaze naselja sa slabijim komunikacijama, a najbolje stoje veća naselja na moru, bolje vezana sa Splitom i međusobno, te naselja s većim postotkom zaposlenosti.

Od otoka najlošije je prošao Vis. Od ukupno 15 naselja ni jedno ne bilježi porast stanovništva. Najveći pad stanovništva bilježi Andrija: 79,2%. Slijede Okljućina sa 62,7%, Dračevo Polje s 58,6%, Borovik s 58%, Pothumlje s 53,2%, Biševo s 50,9%, Marinje Zemlje s 50,4%, Podšpilje sa 47,6%, Zena Glava sa 44,2% Podstražje s 37,6%, Rukavac s 36,9%, Plisko Polje s 36,8%, Podselje s 33,3%, Vis s 21,5% i Komiža s 21%. Iz ovih podataka vidljiv je neprirodan porast migracije. Najniži postotak migracije je u Komiži i iznosi čak 21%. I ovdje su lošije prošla manja mjesta, mjesta u sredini otoka i s lošijim komunikacijama međusobno, a osobito sa Splitom. Konačno Komiža je prošla nešto bolje od Visa, jer ima veću mogućnost zapošljavanja.

Sva mjesta šireg gravitacijskog područja osim Sinja i djelomično Omiša imaju konstantan porast stanovništva. Najveć porast u postotku i u masi bilježe Split i Mostar, kao dva najizraženija centra, koji su istovremeno i centri regija. Slijede Makarska, Livno i konurbacija u delti Neretve: Ploče, Metković i Čapljina.

Domaćinstva

Kretanje broja domaćinstava u promatranom području pokazuje nešto drugačiju sliku

Općina	Domaćinstva		Indeks 1961 = 100	Prosj. br. čl. po 1 domać.	
	1961.	1971.		1961.	1971.
1) Zabiokovlje					
a) SRH					
Imotski	9.258	9.279	100,22	4,98	5,10
Vrgorac	2.614	2.391	91,47	4,30	4,15
UKUPNO	11.872	11.670	98,30	4,83	4,91
b) SR BiH					
Čitluk	2.626	2.717	103,47	5,44	5,65
Duvno	5.139	5.654	110,02	6,40	6,42
Grude	3.378	3.576	105,86	5,62	5,37
Ličtica	4.210	4.678	111,12	5,87	5,83
Ljubuški	5.220	5.707	109,33	5,10	4,95
Posušje	2.679	2.853	106,49	5,92	5,92
UKUPNO	23.252	25.185	108,31	5,74	5,56
UKUPNO a + b	35.124	36.855	104,93	5,44	5,36
2) Otočno područje					
Brač	4.023	4.112	102,21	3,54	3,14
Hvar	3.437	3.563	103,67	3,53	3,20
Korčula	5.568	5.878	105,57	3,55	3,44
Vis	2.325	1.893	81,42	3,01	2,67
UKUPNO	15.353	15.446	100,61	3,46	3,21
3) Šire gravitaciono područje					
a) SRH					
Makarska	3.726	4.680	125,60	3,69	3,31
Metković	3.888	4.750	122,17	4,38	3,97
Omiš	7.615	6.235	81,88	3,46	3,98
Ploče	2.517	2.882	114,50	3,55	3,57
Sinj	10.863	11.658	107,32	5,17	4,88
Split	40.126	56.308	140,33	3,31	3,29
UKUPNO	68.735	86.513	125,87	3,71	3,60
b) SR BiH					
Čapljina	5.241	6.141	117,17	4,87	4,60
Livno	6.800	7.593	111,66	5,93	5,56
Mostar	18.037	22.555	125,05	4,02	3,97
UKUPNO	30.078	36.289	120,65	4,60	4,41
UKUPNO a + b	98.813	122.802	124,28	3,98	3,84
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	149.290	175.103	117,29	4,27	4,10

Općina	Domaćinstva		Indeks 1961 = 100	Prosj. br. čl. po 1 domać.	
	1961.	1971.		1961.	1971.
		Rekapitulacija			
1) Zabiokovlje					
a) SRH	11.827	11.670	98,30	4,83	4,91
b) SR BiH	23.252	25.185	108,31	5,74	5,56
UKUPNO	35.124	36.855	104,93	5,44	5,36
2) Otočno područje	15.353	15.446	100,61	3,46	3,21
3) Šire gravitaciono područje					
a) SRH	68.735	86.513	125,87	3,71	3,60
b) SR BiH	30.078	36.289	120,65	4,60	4,41
UKUPNO	98.813	122.802	124,28	3,98	3,84
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	142.290	175.103	117,29	4,27	4,10
SRH	1,167.586	1,289.325		3,56	3,43
Zagreb	164.334	213.628	130,00	2,80	2,82
SR BiH	706.107	845.545		4,64	4,41
Sarajevo	64.090	86.182	135,00	3,33	3,39
SFRJ	4,648.563	5,375.384		3,99	3,82

Izvor podataka: SGJ 1973. godine, str. 546—550.

Porodica se brže formira tamo gdje su stvoreni bolji uvjeti života i veća mogućnost zapošljavanja i sigurnija budućnost. Najveće smanjenje broja domaćinstava bilježi Vis, 17,58%. Slijede Omiš sa 17,12% i Vrgorac s 8,53%. Sve ostale općine bilježe porast broja domaćinstava. Međutim, izrazita je tendencija smanjenja broja članova po jednom domaćinstvu, čemu su dva uzroka: 1) smanjen natalitet i 2) veća djeljivost porodice. Djeljivost porodice je izraženija tamo gdje su ekonomski uvjeti života povoljniji. Odatle i činjenica da imamo povećanje broja domaćinstava i tamo gdje je stanovništvo u opadanju.

IV. Uzroci i pravci migracija

Iako pokretljivost stanovništva na ovom području nosi gotovo sve karakteristike migracijskih procesa u našoj zemlji, ipak moramo konstatirati i određene specifičnosti, karakteristične upravo za ovo

područje. U poslijeratnom razvoju Jugoslavije odigrale su se krupne ekonomske i društvene promjene. Snažno se razvila moderna privreda. Broj zaposlenih se stalno povećavao. U zemlji je samo u društvenom sektoru zaposleno više od 1/4 ukupnog stanovništva. Nikli su novi gradovi, suvremene saobraćajnice, nove hidrocentrale. Porastao je standard svih ljudi, a to je uvjetovalo povećano putovanje, razvoj turizma itd. Taj proces prestruktuiranja društva nije bio u svim sredinama i svim krajevima ravnomjeran. Zavisio je o ljudskim, prirodnim i privrednim potencijalima, o protoku i masi kapitala itd.

Opća promjena tehnologije i upotreba mehanizacije i tehnike u svim sferama proizvodnje i stvaralaštva smanjili su vrijeme ljudskog rada, povećali produktivnost i količinu proizvoda i time oslobodili dio ljudskih snaga za nova zanimanja. Brži razvoj određenih sredina, porast broja škola, učenika i studenata omogućili su lakšu pokretljivost, bržu promjenu zanimanja, lakše uključivanje u nove djelatnosti. Velik porast bazne industrije omogućio je razvoj pratećih djelatnosti, finalizaciju proizvodnje, smanjenje ljudstva u primarnim, a povećanje u sekundarnim i osobito tercijarnim djelatnostima. Sve ove promjene snažno su utjecale na bržu promjenu društvene svijesti, stvaranje novog morala, oslobađanje čovjeka u cjelini i emancipaciju žene posebno. Novi odnosi u proizvodnji i društvenoj svijesti ubrzali su promjene u društvenoj strukturi, oslobodili čovjeka statičnosti i vezanosti za vlasništvo, posjed i pokrenuli ga u potragu za boljim radnim mjestom, većim i sadržajnijim obrazovanjem, boljim uvjetima školovanja djece, većim društvenim standardom itd.

Svi ovi činioci nisu djelovali jednako u svim sredinama. Brže su se reflektirali u urbanim i radničkim nego u agrarnim sredinama. Jače su se ispoljili u prigradskim i saobraćajno protočnim nego u planinskim, zabačenim i zatvorenim sredinama. Na ova kretanja mnogo je utjecala sazrela svijest određenih sredina o potrebi promjena, njihovo sagledavanje i usmjeravanje tokova i procesa razvoja u cjelini, pa i migracija. Brže su se kretale sredine s većim kadrovskim potencijalom i s većim voljnim naporom i angažmanom. Pored toga snažan utjecaj imali su kretanje društvenog kapitala i širi društveni interesi.

Ovi procesi se na promatranom području reflektiraju u svojoj potpunosti, sa svim karakteristikama i protivrječnostima. I upravo zato što je ovo područje relativno malo, a imalo je u sebi sva zbivanja koja su se odvijala na području Jugoslavije, rezultira činje-

nicom da gotovo i nema prelaznih sredina, da različitosti i protivrječnosti žive u najbližem susjedstvu jedna s drugom, da kontrasti više strše i lakše se uočavaju.

a) *Uzroci migracija*

Na ovom području su se izrazitije manifestirali ovi uzroci migracija:

1) Prvi i najvažniji uzrok migracija u ovim prostorima čine reljef i saobraćaj — komunikacije. Ovo područje, u malom, ima sve jugoslavenske saobraćajne i reljefne probleme. Longitudinalno prostiranje, dužina i neprohodnost biokovskog masiva i Mosora odijelili su brdsko planinsko područje od obale. Isti takav, još deblji i neprobojniji masiv odvojio ga je od unutrašnjosti zemlje. Prirodni utjecaji obale i unutrašnjosti na taj način su oslabljeni i indirektni. Otočje je odvojeno vodenom masom i jednako kao i zaleđe, osim Hvara i Korčule, bilo je izvan direktnog i lančanog djelovanja privrednih i društvenih faktora. Zabiokovlje i otočno područje našli su se van sistema vitalnih komunikacija općeg društvenog interesa i na taj način i van zajedničkih društvenih investicija u komunikacije, industriju i drugo, a to znači i van korištenja društvene rente prirodnih resursa, što je automatski djelovalo na smanjenje novčane mase u društvenom i osobnom standardu, a to znači i samog standarda. Kao posljedica loših komunikacija i sporih veza smanjen je i interes za ova područja, a smanjena je i mogućnost inkorporiranja i integriranja ovih područja u privredne sisteme i tokove širih društvenih zajednica, regija, republika i SFRJ. Komunikacije su aktualizirale problem lokacije privrednih objekata, uvjetovale vrstu, karakter i tehnološku složenost proizvodnje. Konačno one su utjecale na međusobnu provezanost i zavisnost, mogućnost plasmana vlastitih proizvoda, povećane troškove transporta, izoliranost, obrazovni standard i mogućnost zadržavanja i dobavljanja kadrova, uvrštavanje ovih područja u razvojni plan širih zajednica itd. A iznad svega one su ukupnim standardom utjecale na formiranje društvene svijesti i mogućnost poimanja i definiranja razvoja ovih sredina vlastitim snagama na bazi širih društvenih kretanja, a to znači da su utjecale na programe, na produktivnost, na sagledavanje vlastitog mjesta i položaja u sistemskim rješenjima regija, republika i SFRJ. Drugim riječima: komunikacije su smanjile društveni interes za ova područja, a tim i društvenu akciju.

Dakle i Zabiokovlje i otočno područje uglavnom su bili otvoreni za davanje — migraciju, a vrlo malo za primanje — imigraciju, što je vidljivo iz ove tabele (za područje SR BiH nismo raspolagali podacima).

Općina-područje	Ukupno	Od rođ. stanuje u istoj općini	Doselilo		Nepoznato
			Iz druge općine SRH	Iz druge republike	
1) Brdsko planinsko područje					
Imotski	100	95,38	2,53	1,57	0,52
Vrgorac	100	93,10	3,67	2,17	1,06
2) Otočno područje					
Brač	100	90,94	6,91	1,38	0,77
Hvar	100	85,74	10,50	2,53	1,23
Korčula	100	86,55	9,04	2,94	1,47
Vis	100	84,44	10,74	4,23	0,59
3) Šire gravitaciono područje					
Makarska	100	70,52	19,56	7,91	2,01
Metković	100	86,26	6,40	7,01	0,33
Omiš	100	89,77	7,34	2,22	0,67
Ploče	100	69,65	15,93	13,22	1,20
Sinj	100	94,80	3,70	1,21	0,29
Split	100	56,90	33,20	8,64	1,20

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III 1971. godine, str. 104.

Veći postotak doseljenih u otočne i neke druge općine nije proizvod privrednih kriterija, već prvenstveno posljedica turizma, izgradnje vikendica, mirna života u mirovini i sl. Isto tako moram istaknuti da ove i druge postotke treba cijeniti prema realnim — ukupnim veličinama, jer u maloj općini nekoliko desetaka ljudi čini značajan postotak, ali ne i bitno kvalitetu, a u velikim je općinama upravo obrnut proces.

2) Zdravstveno osiguranje je značajan faktor u donošenju odluke o migraciji. To vrijedi još i sada, a prije se još direktnije manifestiralo. U manjim sredinama i onako je maji standard zdravstvene zaštite. Bolničko liječenje iscrpljuje sve materijalne mogućnosti, posebno ako se moraju podmiriti bolnički troškovi, participacija u lijekovima i slično.

3) Mirovinsko osiguranje postaje sve značajniji faktor koji utječe na migracione procese. Djeca se školuju i odlaze. Napuštanje poljoprivredne proizvodnje kao zanimanja sve je učestalija pojava. »Prema nedavno publiciranim podacima[3] Centra za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu samo 24,3 % seoske omladine izjasnilo se da će se baviti poljoprivredom«. Sigurno je da je ovaj postotak i u Zabiokovlju i u otočnom područ-

[3] Ekonomska politika, XXIII/1974, br. 1155, str. 19.

ju još manji. Takva tendencija stvorila je velik broj domaćinstava sa starcima, čija sudbina visi u rukama njihove raseljene djece, socijalnih pomoći općina i društva u cjelini.

4) Školstvo je jedan od značajnijih izvora migracionih procesa. Roditelji nastoje svojoj djeci osigurati bolju egzistenciju od svoje. U to ulažu sve svoje ljudske mogućnosti i sva slobodna materijalna sredstva. Čitavo brdsko planinsko i otočno područje dugo vrijeme imali su manji osnovni obrazovni standard od razvijenijih sredina u cjelini, odnosno od svog šireg gravitacionog područja.

To se očitovalo u manjem broju nastavnika i škola, lošijoj opremi, slabijoj obuhvaćenosti čitave generacije obaveznom osnovnom školom. Danas je taj problem u osnovnom školstvu gotovo prevladan, ali on se izrazito reflektira u srednjem školstvu, što je vidljivo iz ovih podataka:

Općina — — područje	Broj stanovn. 1971. god.	Učenici osnovne škole 1964.	1972.	% učeš. uč. 1972. u stan.	Učen. srednj. škole Broj škola	Učeni- ka 72	% učeš. učen. u stan.
1) Zabiokovlje							
a) SRH							
Imotski	47.354	8.124	6.900	14,57	2	811	1,71
Vrgorac	9.927	1.999	1.486	14,97	1	169	1,70
UKUPNO	57.281	10.123	8.386	14,64	3	980	1,71
b) SR BiH							
Čitluk	15.359	1.976	2.326	15,14			0,00
Duvno	33.135	4.470	4.877	14,72	1	196	0,59
Grude	19.203	3.029	3.081	16,04	1	155	0,81
Ličtica	27.285	3.612	4.712	17,27	1	241	0,88
Ljubuški	28.269	4.087	4.244	15,01	2	780	2,76
Posušje	16.882	2.574	3.006	17,81	1	194	1,15
UKUPNO	140.133	19.748	22.246	15,87	6	1.566	1,12
UKUPNO a + b	197.414	29.871	30.632	15,52	9	2.546	1,29
2) Otočno područje							
Brač	12.893	2.018	1.623	12,59	4	210	1,63
Hvar	11.390	1.584	1.155	10,14	4	306	2,69
Korčula	20.237	2.865	1.995	9,86	7	695	3,43
Vis	5.049	884	394	7,80			0,00
UKUPNO	49.569	7.331	5.167	10,43	15	1.211	2,44

Općina — područje	Broj stanovn. 1971. god.	Učenici osnovne škole 1964.	1972.	% učeš. uč. 1972. u stan.	Učen. srednj. škole Broj škola	Učeni- ka 72	% učeš. učen. u stan.
3) Šire gravitaciono područje							
a) SRH							
Makarska	15.510	1.751	1.852	11,94	4	720	4,64
Metković	18.843	5.055	3.122	16,56	2	981	5,21
Omiš	24.827	4.321	3.741	15,07	2	566	2,28
Ploče	10.289		1.517	14,74	2	433	4,21
Sinj	56.933	10.642	10.388	18,25	3	1.012	1,78
Split	185.047	21.950	25.077	13,55	32	13.465	7,28
UKUPNO	311.449	43.719	45.697	14,67	45	17.177	5,52
b) SR BiH							
Čapljina	28.240	4.192	4.601	16,29	3	1.049	3,71
Livno	42.186	6.796	6.464	15,32	3	1.150	2,73
Mostar	89.580	13.246	14.919	16,65	14	6.378	7,12
UKUPNO	160.006	24.234	25.984	16,24	20	8.577	5,36
UKUPNO a + b	471.455	67.953	71.681	15,20	65	25.754	5,46
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	718.438	105.155	107.480	14,96	89	29.511	4,11
			Rekapitulacija				
1) Zabiokovlje							
a) SRH	57.281	10.123	8.386	14,64	3	980	1,71
b) SR BiH	140.133	19.748	22.246	15,87	6	1.566	1,12
UKUPNO	197.414	29.871	30.632	15,52	9	2.546	1,29
2) Otočno područje	49.569	7.331	5.167	10,43	15	1.211	2,44
3) Šire gravitaciono područje							
a) SRH	311.449	43.719	45.697	14,67	45	17.177	5,52
b) SR BiH	160.006	24.234	25.984	16,24	20	8.577	5,36
UKUPNO	471.455	67.953	71.681	15,20	65	25.754	5,46
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	718.438	105.155	107.480	14,96	89	29.511	4,11
SRH	4,426.221		550.099	12,43		164.128	3,71
Zagreb	602.205		52.642	8,74		54.122	8,99
SR BiH	3,746.111		646.431	17,26		112.549	3,00
Sarajevo	292.236		38.554	13,19		27.931	9,56
S F R J	20,522.972		2,834.696	14,00		717.440	3,00

Izvor podataka: SGJ 1965. str. 628—636 i 1973. str. 596—604 godine i 1974. str. 84.

Brdsko planinsko područje u globalu raspolaže s malim brojem srednjih škola. Jedna škola dolazi na 28.707 stanovnika, a na drugom školskom stupnju školuje se samo 1,29 % stanovništva, 2,33 puta manje nego u SFRJ. Pored toga to su uglavom gimnazije (6 čistih, jedna u sastavu školskog centra i 2 škole učenika u privredi), koje ne pripremaju kadar za razvojne mogućnosti i potrebe sredina u kojima djeluju nego za nastavak školovanja i zapošljavanje u drugim sredinama. Klasičan tip srednjih škola ovo područje prije i nije moglo imati u cjelini, jer nije bilo u stanju zaposliti ni jednu generaciju nekog stručnog profila. Suvremeni tip srednjoškolskog centra, s općom srednjom školom kao osnovom polivalentnog i bifurkativnog tipa školovanja u ovom području ima jedino Vrgorac, što mu pruža izvjesne prednosti i fleksibilnost sistema. Škole učenika u privredi postoje u Imotskom i Ljubuškom. Budući da se malen postotak stanovništva obrazuje na II. školskom stupnju, to je znak ograničenih mogućnosti privrede, niskog obrazovnog, materijalnoproizvodnog i društvenog standarda, što ograničava brži rast i razvoj područja ne samo u proizvodnom smislu nego ograničava i mogućnost prihvata složenijih tehnoloških procesa, ne revolucionira društvenu svijest dovoljnom snagom i prodornošću i usporava podjelu rada i trend integracionih procesa ovih područja u susjedna tehnološki i proizvodno razvijenija područja, regije, republike i SFRJ.

U ovom pogledu otoci stoje povoljnije. Ovdje je srednje školstvo razvijeno sa zakašnjenjem, ali je zato prihvatilo elastičniji oblik i mješovitu mogućnost profiliranja kadrova, što je dovoljna osnovica za brži trend rasta, što se već i osjetilo posljednjih godina, osobito u turističkoj privredi. Od svih otoka Vis i ovdje stoji najnepovoljnije. Nema ni jednu srednju školu, pa omladinu doškoluje u Splitu i drugdje, tj. izvozi polufabrikat i financira njegovu finalizaciju za drugog, što mu donosi minimalne koristi ili je najčešće uopće ne donosi, jer dijete se srodi s novom sredinom i ne želi se vratiti u rodni kraj, koji mu ne omogućuju dobru egzistenciju.

Školstvo, dakle, iako opterećenje i investiciona potrošnja, ne nosi sobom samo obrazovanje nego i puno drugog, komplementarnog, što otvara brži razvoj društvenog standarda u cjelini. Raznovrsnost srednjeg školstva i postotak školovanja djece na drugom i trećem školskom stupnju za vlastite potrebe jesu jasan indikator i pokazatelj ne samo društveno obrazovnog i kulturnog standarda nego i privrednih potencijala, razvojnih mogućnosti određene sredine, mogućnosti zapošljavanja itd.

5) Peti je uzrok migracije smanjena mogućnost zapošljavanja. Mada puno sporije i s manjim intenzitetom, i ova područja su ulazila u sferu porasta općeg društvenog standarda. Budući da je u ovim predjelima porodica brojnija i izvori prihoda manji, a druš-

tveni standard osjetno skromniji, kruh, a stim i zdravstveno i mirovinsko osiguranje ljudi su tražili i nalazili u susjednim razvijenim sredinama.

Zaposlenost u brdsko-planinskim područjima rasla je sporije nego u otočnom, a osobito u širem gravitacionom području. Između 1965. i 1972. god., iako je osnovica bila niska, zaposlenost je u brdsko-planinskom dijelu SRH porasla svega za 39,21 %, a SR BiH samo za 7,27 %. U istom tom intervalu u otočnom pojasu, koji je imao veći apsolutni iznos zaposlenosti nego četiri puta veće brdsko planinsko područje, zaposlenost je porasla za 13,07 %. U širem gravitacionom području SRH u isto vrijeme zaposlenost je porasla, razumljivo na veću masu zaposlenih, za 42,05 %, a u SR BiH za 28,97 %, dok je ukupno promatrano područje imalo porast zaposlenosti 34,21 %.

Evo kako je rasla zaposlenost u društvenom sektoru od 1962. do 1972. godine.

Općina	Zaposleno osoblje na 30. IX.				Indeks 1962. = 100			
	1962.	1965.	1968.	1972.	1962.	1965.	1968.	1972.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1) Zabiokovlje								
a) SRH								
Imotski	2 009	1 988	2 296	2 851	100	98,95	114,29	141,91
Vrgorac	636	717	796	831	100	112,74	125,16	130,66
UKUPNO	2 645	2 705	3 092	3 682	100	102,27	116,90	139,21
b) SR BiH								
Čitluk	825	1 090	739	656	100	132,12	89,58	79,15
Duvno	1 086	1 056	1 130	1 338	100	97,24	104,05	123,20
Grude	381	691	557	592	100	181,36	146,19	155,38
Ličtica	1 492	1 495	1 509	1 406	100	100,20	101,14	94,24
Ljubuški	1 594	1 469	1 506	1 487	100	92,16	94,48	93,29
Posušje	526	566	576	854	100	107,60	109,51	162,36
UKUPNO	5 904	6 367	6 017	6 333	100	107,84	101,91	107,27
UKUPNO a + b	8 549	9 072	9 109	10 015	100	106,12	106,55	117,15
2) Otočno područje								
Brač	2 297	2 221	1 928	2 276	100	96,69	83,94	99,09
Hvar	1 581	1 584	1 483	1 910	100	100,19	93,80	120,81
Korčula	3 631	3 599	3 620	4 740	100	99,12	99,70	130,54
Vis	1 246	954	871	973	100	76,57	69,90	78,09
UKUPNO	8 755	8 358	7 902	9 899	100	95,47	90,26	113,07

OPĆINA	Zaposleno osoblje na 30. IX				Indeks 1962. = 100			
	1962.	1965.	1968.	1972.	1962.	1965.	1968.	1972.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
3) Šire gravitaciono područje								
a) SRH								
Makarska	2 634	2 733	3 248	4 020	100	103,76	123,31	152,62
Metković[1]	5 318	6 374	5 335	4 147	100	119,86		
Omiš	3 431	2 955	3 463	3 546	100	86,05	100,93	103,35
Ploče[1]			838	3 760	100			
Sinj	4 706	4 955	5 596	6 188	100	105,29	118,91	131,49
Split	43 175	45 905	48 631	62 523	100	106,32	126,37	144,81
UKUPNO	59 264	62 922	67 111	84 184	100	106,17	132,41	142,05
b) SR BiH								
Čapljina	3 355	4 579	4 436	4 334	100	136,48	132,22	129,18
Livno	3 668	3 295	3 997	4 653	100	89,83	108,97	126,85
Mostar	18 424	23 752	19 828	23 831	100	128,92	107,62	129,35
UKUPNO	25 447	31 626	28 261	32 818	100	124,28	110,58	128,97
UKUPNO a + b	84 711	94 544	95 372	117 002	100	111,61	112,59	138,12
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	102 015	110 978	112 383	136 916	100	108,79	110,16	134,21
Rekapitulacija								
1) Zabiokovlje								
a) SRH	2 645	2 705	3 092	3 682	100	102,27	116,90	139,21
b) SR BiH	5 904	6 367	6 017	6 333	100	107,48	101,91	107.27
UKUPNO a + b	8 549	9 072	9 109	10 015	100	106,12	106,55	117,95
2) Otočno područje	8 755	8 358	7 902	9 899	100	95,47	90,26	113,07
3) Šire gravitaciono područje								
a) SRH	59 264	62 922	67 111	84 184	100	106,17	132,41	142,05
b) SR BiH	25 447	31 626	28 261	32 818	100	124,28	110,58	128,97
UKUPNO a + b	84 711	94 544	95 372	117 002	100	111,61	112,59	138,12
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	102 015	110 978	112 383	136 916	100	108,79	110,16	134,21
SRH	900 500	935 000	887 000	1 020 000	100	103,83	98,50	113,27
Zagreb	216 427	234 088	265 787	279 481	100	108,16	122,81	129,13
SR BiH	462 500	492 000	472 000	563 000	100	106,38	102,05	121,73
Sarajevo	79 873	88 371	92 356	111 118	100	110,64	115,63	139,12
S F R J	3 443 300	3 583 000	3 487 000	4 115 000	100	104,06	101,27	119,51

Izvor podataka: SGJ 1963, str. 532—540, 1966, str. 540—548, 1969, str. 528—536, i 1973, str. 556—564.

Napomena: 1) Metković i Ploče zajedno 1968 = 116,08 %
1972 = 148,68 %

Iz podataka je vidljivo da brdsko planinsko područje ima jako nepovoljnu stopu zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo. A k tome, velikim dijelom, to je i ženska radna snaga. Dok se otočno područje, promatrano kao cjelina, zahvalivši prvenstveno turizmu ipak nešto maklo, brdsko planinsko područje još nije formiralo vlastitu osnovicu s koje bi vlastitim snagama bilo u stanju rješavati svoje probleme. Proizvodne grane ovdje su tek u formiranju i bude nadu stanovništva da će u budućnosti glavnina moći pronaći zaposljenje kod svoje kuće, što bi društvo u cjelini puno manje koštalo.

6) Društveni standard školstva, rekreacije, zabave, sporta, komunalija, javnih i uslužnih objekata česti je uzrok migracija. On starije muči, ali mlađe pokreće s mjesta i vuče ih u sredine koje sve to imaju, u kojima oni mogu ispoljiti svoje društveno biće.

b) Pravci i ciklusi migracija

Do oslobođenja brdsko planinsko područje njegovalo je polikulturnu proizvodnju. Nastojalo se proizvoditi sve za potrebe porodice — od prehrane do odjeće i obuće. Kupovna moć stanovništva bila je mala, jer se do novčanih sredstava dolazilo malim brojem proizvoda ili nadničarenjem u primorju i na otocima. Otoci su stajali nešto povoljnije. Na njima je bio zastupljen manji broj kultura, pretežno loza, maslina, smokva i sitno stočarstvo. Više su vladali tržni zakoni, jer se velik dio dobara proizvodio za prodaju, pa je i novčana moć dolazila do izražaja.

Uslijed dinamična poslijeratnog razvoja i nagla porasta društvenog i osobnog standarda oba područja napuštaju polikulturnu proizvodnju i nastoje prijeći k proizvodnji najrentabilnijih kultura za tržište. Čitavo područje danas se odijeva i oblači na industrijski način. I ovdje su prodrli: električna kultura, urbani odnosi prema stanu i kući, automobilizam i sl. Taj je proces bio postepen, s izvjesnim zakašnjenjem u odnosu na grad, s bržim porastom osobnog nego društvenog standarda. Taj proces nije bio pravolinijski. Brže se razvijao u većim i ekonomski jačim naseljima uz more, uz komunikacije, u dolinama i uz polja. Naročito se razvio u turističkim sredinama. Taj proces nije uvijek imao ni jednak intenzitet. Ovisio je o općim društvenim kretanjima, o snazi i atraktivnosti utjecaja i mogućnosti da ih ova područja prihvate i iskoriste. Te promjene razvijale su potrebu za novcem. Ako novca nije bilo u vlastitoj sredini, tražio se vani. Ova pomicanja u početku su imala sezonski karakter, a poslije trajan: iseljavanje u nove sredine. U određenim vremenskim razdobljima ta pomicanja su postajala izrazitija, masovnija, zahvatala su veći broj pojedinaca, domaćinstava, pa ih možemo nazvati ciklusima. Od 1945. god. do danas možemo izdvojiti tri snažnija ciklusa pomicanja stanovništva iz ovih prostora i to: prvi u

vrijeme obnove i izgradnje, drugi u jeku naglog procvata turističke privrede i treći u vrijeme omogućavanja privremenog zapošljavanja u inozemstvu.

1) U ovom prostoru već je samo NOB bila nezapamćen pokret masa. U to su vrijeme pukli mnogi tabui, lokalni morali, ograničenja žene itd. Ta je pokretljivost nastavljena nesmanjenim tempom u vrijeme obnove i izgradnje. Odlazili su stariji i mlađi, jer u ovim predjelima nije bilo velikih gradilišta: pruga, hidrocentrala, gradova, tvornica. Velik broj mladih ljudi s ovih područja, mladića i djevojaka, emancipirao se i oslobodio svih patrijarhalnih okova i nastavio život u novoj sredini, prvenstveno u bolnicama, u građevinskoj operativi, lučkoj privredi, vojsci, miliciji, saobraćaju i drugdje. Taj je proces zahvatio čitavo brdsko planinsko i otočko područje. Kažem da je to proces, jer i u razdoblju između dva popisa stanovništva 1948. i 1953. god. ovo područje ima konstantno smanjivanje broja stanovništva. Taj proces nije djelovao jednakim intenzitetom u svim krajevima. Izražajniji je bio među otočanima, jer su inače bili pokretljiviji, emancipiraniji i uključeniji u opće tokove. U brdsko-planinskom području najizraženiji je bio u neposrednom zaleđu. Prostiranjem u dubinu intenzitet i širina procesa opadaju.

2) Turistički uspon obale uvjetovao je drugo masovno pokretanje stanovništva u ovim područjima. Moram istaknuti da je ovo pomicanje bilo više stihijno, više individualno i više uvjetovano tržnim mehanizmima. Nije obuhvatilo jednakom snagom čitavo promatrano područje. Pod jačim utjecajem bila su područja u SRH, i to ona iz neposrednog zaleđa i otočnog pojasa, o čemu sam već govorio. Ovaj trend kretanja ima i drugu karakteristiku. Pokreti stanovništva postali su policentrični. Sad to nisu samo veliki gradovi Split, Mostar, Zagreb, Sarajevo, Dubrovnik, Rijeka i drugi. Neposredni susjed — obala — ulazi u jugoslavenski privredni proces i postaje magnet. Magnet postaje i dolina Neretve od Ploča do Mostara, jer komunikacije su i ovdje otvorile nova zanimanja. Imigracioni bazeni su Split, Omiš — područje od Omiša do Dugog rata, Makarska kao cjelina, Ploče, Metković, Čapljina i Mostar. Zapošljava se u društvenom i privatnom sektoru, kupuju lokacije, grade kuće itd. Šezdesetih godina ovo je područje gladno i prima svakoga tko želi doći i stvarati. Tada još nisu počele djelovati ni zemljišna ni gradska renta, pa nije bilo nikakvih prirodnih ograničenja.

Za kratko vrijeme turizam i komunikacije preobrazili su ova područja. Do jučer jednaki — u siromaštvu, sad su se obala i zaleđe, a i otoci, počeli sve više međusobno razlikovati. U zaleđu, a i otocima, nije bilo ni jednog izrazitijeg urbanog i privrednog centra koji bi mogao postati privlačan, ponijeti ukupan razvoj. Kadrovski potencijal nije bio dovoljan za izradu vlastitih programa. U mnogim sredinama prevladalo je uvjerenje da određena, pogotovo brdska

planinska sela treba raseljavati. Pokret stanovništva nitko nije pokušavao definirati, a ni postaviti pitanje opravdanosti deposesije određenih predjela. Loše ili nikakve komunikacije nisu omogućavale nikakvo prirodno urastanje ovih predjela u šira područja, a istovremeno su usporavali i djelovanje vanjskih utjecaja. U pravilu selili su srednjovječni i mladi ljudi, tako da se najproizvodnija kategorija stanovništva prepolavljala, što je ostavljalo ne samo ekonomske nego i društvene, političke i sociološke implikacije. Odlazili su u pravilu probitačniji, pokretljiviji, emancipiraniji, mlađi i izdržljiviji, a to je također ostavilo posljedice. Moram istaknuti da je poimanje, shvatanje i definiranje migracionih procesa kao jedinog efikasnog i najpravilnijeg rješenja čitavog pribiokovskog pojasa Zabiokovlja, uz komunikacije, najviše pridonijelo masovnom i neprirodnom raseljavanju ne samo brdsko planinskih nego i nizinskih i okopoljnih sela na čitavom potezu od Dugopolja i Trilja do Kule Norinske, a osobito u vrgorskoj kotlini, i to jednako na području općina Vrgorac, Metković i Ploče, pa i onog dijela koji pripada Imotskom.

Dok je takav stav za Metković i Ploče imao cilj jačanja općinskih centara, na području Vrgorca to je bila nekontrolirana stihija, potpomagana blizinom obale i golemim razlikama u uvjetima života na obali i u zaleđu. Opći odnos na tržištu, izražen kroz cijenu stoke, vina i duhana, glavnih proizvoda ovog područja, još više je potvrđivao ispravnost trenutnih pogleda da ovo područje nema perspektive, pogotovo njegov zapadni dio od Vrgorca do Turije.

3) Treći ciklus raseljavanja — privremeno zapošljavanje u inozemstvu — zahvatio je čitavo Zabiokovlje i otočno područje. Najjače se reflektirao u središnjem i sjevernom dijelu brdsko planinskog područja, po mojoj ocjeni prvenstveno iz razloga što dva prethodna ciklusa nisu snažnije zahvatila ovo područje, a ono je, uz višak radne snage, bilo gladno i novčanih sredstava. Moram istaknuti da je ovaj ciklus, iako je zahvatio i obalu, nju ipak gotovo mimoišao. Naime, zakašnjeli doseljenici na obalu, kao i oni koji su ovamo počeli stizati u vrijeme početka i potpunog djelovanja zemljišne i gradske rente i drugih privrednih regulatora mehaničkog priliva stanovništva na obalu, jednostavno su kao građani ovih sredina produžili u inozemstvo, da bi mogli brže i lakše doći do kuće, automobila i slično i na taj se način stalno udomili u novoj i perspektivnoj sredini — na obali. Pored već navedenih pokazatelja ovaj treći ciklus je i najbrojniji, jer je zahvatio najveću površinu i za kratko vrijeme pokrenuo najveću masu stanovništva. U prvoj fazi, kao i drugi — turistički ciklus — izbjegao je potpunost društvene kontrole i društvenu usmjerenost kretanja. Zaposlenost stanovništva u zemlji i inozemstvu 1971. god. imala je ove veličine.

Općina	Stanovn. 31. XI. 1971. god.	Zaposlenost stanov. Ukupno	U zemlji	U inozemst.	% zaposlenosti Ukupno	U zemlji	U inozemst.
1	2	3	4	5	6	7	8
1) Zabiokovlje							
a) SRH							
Imotski	47 354	11 345	2 578	8 767	23,97	22,72	77,28
Vrgorac	9 927	1 375	701	674	13,87	50,90	49,10
UKUPNO	57 281	12 720	3 279	9 441	22,21	25,78	74,22
b) SR BiH							
Čitluk	15 359	2 753	612	2 141	17,92	22,23	77,77
Duvno	33 135	6 980	1 303	5 677	21,07	18,67	81,33
Grude	19 203	3 040	576	2 464	15,83	18,95	81,05
Lištica	27 285	4 728	1 348	3 380	16,72	28,51	71,49
Ljubuški	28 269	5 334	1 432	3 902	18,87	26,85	73,15
Posušje	16 882	3 121	751	2 370	18,49	24,06	75,94
UKUPNO	140 133	25 956	6 022	19 934	18,52	23,20	76,80
UKUPNO a + b	197 414	38 676	9 301	29 375	19,59	24,05	75,95
2) Otočno područje							
Brač	12 893	2 441	2 095	346	18,93	85,86	14,14
Hvar	11 390	1 559	1 402	157	13,69	89,93	10,07
Korčula	20 237	6 282	4 690	1 592	31,04	74,66	25,34
Vis	5 049	1 082	1 028	55	21,43	95,01	4,99
UKUPNO	49 569	11 364	9 215	2 149	22,93	81,09	18,91
3) Šire gravitaciono područje							
a) SRH							
Makarska	15 510	4 300	3 849	451	27,74	89,30	10,70
Metković	18 843	5 009	3 990	1 019	26,58	79,66	20,34
Omiš	24 827	5 534	3 511	2 023	22,29	63,44	36,56
Ploče	10 289	3 702	3 232	470	35,98	87,30	12,70
Sinj	56 933	10 582	6 231	4 351	18,59	58,88	41,12
Split	185 047	64 582	59 926	4 656	34,90	92,79	7,21
UKUPNO	311.449	93 709	80 739	12 970	30,09	86,16	13,84
b) SR BiH							
Čapljina	28 240	5 481	4 285	1 196	19,41	78,18	21,82
Livno	42 186	11 249	4 809	6 440	26,67	42,75	57,25
Mostar	89 580	25 236	22 781	2 455	28,17	90,27	9,73
UKUPNO	160 006	41 966	31 875	10 091	26,23	75,95	24,05
UKUPNO a + b	471 455	135 675	112 614	23 061	28,78	83,00	17,00
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	718 438	185 715	131 130	54 585	25,85	70,61	29,39

Općina	Stanovn. 31. XI. 1971. god.	Zaposlenost stanov. Ukupno	U zemlji	U inozemst.	% zaposlenosti Ukupno	U zemlji	U inozemst.
1	2	3	4	5	6	7	8
			Rekapitulacija				
1) Zabiokovlje							
a) SRH	57 281	12 720	3 279	9 441	22,21	25,78	74,22
b) SR BiH	140 133	25 956	6 022	19 934	18,52	23,20	76,80
UKUPNO a + b	197 414	38 676	9 301	29 375	19,59	24,05	75,95
2) Otočno područje	49 569	11 364	9 215	2 149	22,93	81,09	18,91
3) Šire gravitaciono područje							
a) SRH	311 449	93 709	80 739	12 970	30,09	86,16	13,84
b) SR BiH	160 006	41 966	31 875	10 091	26,23	75,95	24,05
UKUPNO a + b	471 455	135 675	112 614	23 061	28,78	83,00	17,00
SVEUKUPNO 1 + 2 + 3	718 438	185 715	131 130	54 585	25,85	70,61	29,39
SRH	4 426 221	1 271 722	1 047 000	224 722	28,73	78,54	21,46
Zagreb	602 205	292 663	266 832	25 831	48,60	90,32	9,68
SR BiH	3 746 111	709 351	572 000	137 351	18,94	75,99	24,01
Sarajevo	292 236	110 192	106 027	4 165	37,71	96,07	3,93
SFRJ	20 522 972	4 881 908	4 210 000	671 908	23,79	84,04	15,96

Izvor podataka: SGJ 1972. g., str. 534—538. i 544—552.

Iz priloženih pokazatelja vidljivo je da Zabiokovlje ima najmanji postotak zaposlenog stanovništva od kompariranih cjelina i da je njegova struktura zaposlenosti najnepovoljnija. Ovo područje nema niti 1/5 ukupno zaposlenog stanovništva. Od tog zaposlenog stanovništva tek je 1/4 zaposlena u zemlji, a 3/4 u inozemstvu. Ovako približan trend ne posjeduje ni jedno ovoliko veliko područje u okviru jedne općine, regije, pokrajine, republike ili SFRJ, jer ovo područje ima vani gotovo 1/6 ukupnog, odnosno 1/3 aktivnog stanovništva.

Na privremenom su radu u inozemstvu radno sposobni ljudi mlađe i srednje generacije i to pretežno muškarci. To, prema već uočenim kretanjima iz prva dva ciklusa, može postati nova migraciona snaga, velikim dijelom mehanički priliv radne snage u nove sredine, jer će uštedevinom biti u stanju kupiti stan odnosno sagraditi kuću, a zatim preseljavati porodicu i tražiti posao za sebe, ženu i djecu. Pravci migracija uglavnom bi bili šire gravitaciono područje, odnosno potencijalni urbani centri u ovim područjima. Ova kre-

tanja su problem za školstvo a reflektiraju se na odgoj mlade generacije u cjelini. Ona su problem i za potpunu realizaciju koncepcije u ovom prostoru, jer se reflektiraju i na popunu redovnih jedinica i jedinica teritorijalne obrane.

Sva ova tri migraciona ciklusa, osobito drugi i treći donijeli su u ovo područje povećanu masu novca. Društvo u cjelini počelo je svoju intervenciju, prvenstveno rješavanjem infrastrukture i obrazovnog standarda osnovnog školstva. Neke komunikacije su izgrađene, neke su u toku, a neke se naslućuju. Ovo područje još nije uraslo u privredne tokove šireg gravitacionog područja, a time ni u regiju, republiku i SFRJ. ali se osjeća neminovnost takva zahvata. Osjeća se potreba za kompletnom infrastrukturom, jer to je osnovni preduvjet razvoja. Ovo područje to još nije u stanju samo ponijeti na svojim leđima. Masa zaposlenosti, a tim i novčana masa nisu dovoljni da se naprijed brže i samostalnije krene vlastitim snagama, već je potrebna ne samo inicijalna nego i dugoročnija materijalna pomoć širih društvenih zajednica i dugoročan program razvoja, kako ne bi došlo do izgradnje neperspektivnih i duplirajućih kapaciteta.

Dakle, migracioni procesi i opći pokreti stanovništva koji se odvijaju unutar ovih područja i uže unutar općina reflektiraju se u ovih 5 vidova:

1) stalno iseljavanje zaposlenih i porodica u druga područja zemlje i inozemstvo,

2) privremeno iseljavanje samo zaposlenih u zemlji i inozemstvu,

3) migriranje unutar općinskog područja u privredne i općinske centre,

4) migriranje — spuštanje iz brdskih, planinskih i besputnih područja u ravničarske, primorske, pripoljske, udolinske i saobraćajnicama povezane predjele istog područja, i

5) migracije iz malih zaselaka, pojedinačnih kuća, minijaturnih sela i slično, u kojima nije moguće realizirati ni jednu od kvaliteta društvenog standarda, u jedno od četiri ranije spomenuta pravca pomicanja.

I u ovim su predjelima pomicanja stanovništva nužnost razvoja i zajedništva. S njima treba računati i ubuduće, ali ih je potrebno svesti u realne granice, kontrolirati i usmjeravati društvenim mjerama. Osobito su nužna pomicanja unutar ovih područja za komunikacijama, moru i rijekama, poljima, udolinama, proizvodnim i školskim središtima. Zbog toga je prvi preduvjet za usmjeravanje pomicanja i uravnoteženu raspoređenost stanovništva plansko i brzo uključivanje ovih područja kvalitetnim saobraćajnicama u širu društvenu podjelu rada i dobara, njihovo presijecanje i povezivanje

longitudinalnim, dijagonalnim i vertikalnim saobraćajnicama s područjima koja ih okružuju i na koja se naslanjaju. A uporedo s tim potrebno je unutarnje povezivanje područja i izgradnja ostale infrastrukture, koja će omogućiti prihvat kadrova i proizvodnje, u prvom trenutku jednostavnije, a zatim i složenije tehnološke procese, i omogućiti zapošljavanje u ovim prostorima. U otočnom području pored unutarnje infrastrukture potrebno je osigurati brze i trajne veze s obalom, jer obala je okosnica i nosilac razvoja čitava tog područja. Litoralizacija je sadašnjost i budućnost ovih predjela, ali na obalu ne treba vući ništa od onog što se za istu cijenu može napraviti bilo u zaleđu bilo na otocima, a samim tim ostat će nam golema sredstva za reprodukciju i investicije, jer ćemo racionalnije graditi skupu gradsku infrastrukturu, koja je uglavnom investiciona potrošnja. Istovremeno će stanovništvo u tim predjelima graditi, odnosno adaptirati kuće i stanove i s tim obilato participirati s društvom u osiguranju društvenog i osobnog standarda.

Rekao sam da se i na ovom području pojavila veća masa novčanih sredstava. Izvori su joj različiti: iz zaposlenosti u vlastitoj privredi i individualnoj proizvodnji, od stalno zaposlenih u zemlji i privremeno zaposlenih u inozemstvu, od fondova nerazvijenih, saveznog u SR BiH i republičkog u SRH, od zainteresiranih privrednih grupacija i radnih organizacija, koje su već uložile svoj kapital u ovo područje ili ga namjeravaju uložiti. Dakle i ovo područje dolazi postepeno u fokus društvenih interesa, ali bez vlastite osnovice u infrastrukturi, u programskoj orijentaciji i bez dovoljne kadrovske baze. Društvo kao cjelina trebalo bi integrirati sve ove potencijale i ukjučiti ih u podjelu rada, u njegovu »koru« — šire gravitaciono područje, a zatim u regije, republičke i SFRJ.

V. *Struktura stanovništva*

Migracioni procesi su na promatranim područjima već postali tradicionalna pojava. Oni su pridonijeli promjeni strukture stanovništva. Međutim, postojeća struktura ne može ostati ovakva kakva je danas. Ona mora i ubuduće trpjeti stanovite promjene. Stoga, da bismo mogli sagledati postojeće tendencije i odrediti im značenje i veličinu, potrebno je odrediti tempo dosadašnjeg prestrukturiranja i sadašnju strukturu stanovništva.

Struktura domaćinstva

Već smo konstatirali kvantitativnu vrijednost domaćinstva na promatranom području. Da bismo iznijetu veličinu bolje sagledali, potrebno je odrediti materijalnu podlogu domaćinstva. Na promatranom području domaćinstva imaju ove izvore prihoda:

Općina	Domać. 1971.	Izvori prihoda[1] Poljo-privreda	%	Mješo-viti	%	Nepoljo-privr.	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1) Zabiokovlje							
Imotski	9 279	4 223	45,51	2 749	29,63	2 302	24,81
Vrgorac	2 391	1 072	44,83	701	29,32	618	25,85
UKUPNO	11 670	5 295	45,37	3 450	29,56	2 920	25,02
2) Otočno područje							
Brač	4 112	668	16,25	557	13,55	2 885	70,16
Hvar	3 563	998	28,01	539	15,13	2,025	56,83
Korčula	5 878	951	16,18	1 179	20,06	3 739	63,61
Vis	1 893	404	21,34	265	14,00	1 221	64,50
UKUPNO	15 446	3 021	19,56	2 540	16,44	9 870	63,90
3) Šire gravitaciono područje							
Makarska	4 680	446	9,53	386	8,25	3 842	82,09
Metković	4 750	992	20,88	840	17,68	2 917	61,41
Omiš	6 235	895	14,35	1 170	18,77	4 166	66,82
Ploče	2 882	281	9,75	410	14,23	2 145	74,43
Sinj	10 863	3 418	26,57	3 637	33,48	4 600	42,36
Split	56 308	1 847	3,28	2 774	4,93	51,297	91,10
UKUPNO	85 718	7 879	9,19	9 217	10,75	68 967	80,46
Dalmacija	214 802	31 242	18,20	33 112	15,42	149 893	69,78
Hrvatska	1 289 325	277 630	21,53	187 190	14,52	823 105	63,84

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971., str. 150—151 i 154—155.

Napomena: [1] Zbroj ne daje 100%, jer ostala domaćinstva nisu uvrštena ni u jednu kategoriju.

Struktura stanovništva najsporije se mijenjala u Zabiokovlju. Općine Imotski i Vrgorac imaju gotovo isto stanje. U općini Imotski od poljoprivrede živi 4.223 ili 45,51 %, a od nepoljoprivrede 2.302 ili 24,81% domaćinstava. U općini Vrgorac od poljoprivrede živi 1.072 ili 44,83 %, a od drugih djelatnosti 618 ili 25,85 % domaćinstava. Mješovite prihode, dakle iz poljoprivrede i iz nekog drugog izvora — radnog odnosa, mirovine i drugo — u općini Imotski ima 2.749 ili 29,63 %, a u općini Vrgorac 701 ili 29,32 % domaćinstava. Dakle i u jednoj i u drugoj općini gotovo polovina domaćinstava živi isključivo od poljoprivrede. Ni jedna od općina s promatranog područja nema ni približno takvo stanje. Od otočnih općina Hvar

ima najnepovoljniju strukturu, a tamo od primanja van poljoprivrede živi 56,83 % domaćinstava, a iz poljoprivrede samo 28,01 %. Sve ostale otočne općine imaju bolje stanje.

Od općina šireg gravitacionog područja najnepovoljniju strukturu ima općina Sinj. Međutim, u toj općini od prihoda van poljoprivrede živi 42,36 %, a iz poljoprivrede samo 26, 57 % domaćinstava. Sve ostale općine imaju mnogo povoljniju situaciju, a izrazito povoljno stoje općine Makarska i Split.

Općine Imotski i Vrgorac isto tako stoje daleko ispod prosjeka i Dalmacije i Hrvatske.

Podataka za zabiokovske općine iz SR BiH ne posjedujemo u ovom trenutku, ali prema svim prethodnim pokazateljima njihova je situacija slična ili lošija nego što je situacija u općinama Imotski i Vrgorac.

Ako domaćinstva promatramo kroz veličinu zemljišnog posjeda, dobit ćemo ovakvu sliku:

Općina	Domać. 1971.	Veličina zemljišnog posjeda[4] bez zemlje	%	do 1 ha	%	1,01 do do 5 ha	%	5 i više ha	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) Zabiokovlje									
Imotski	9 279	1 213	13,07	3 665	39,50	3 925	42,30	524	5,64
Vrgorac	2 391	219	9,16	709	29,65	1 254	52,45	149	6,23
UKUPNO	11 670	1 432	12,27	4 374	37,48	5 179	44,38	673	5,77
2) Otočno područje									
Brač	4 112	1 677	40,78	490	11,92	851	20,70	857	20,84
Hvar	3 563	1 213	34,04	505	14,17	1 364	38,28	950	26,66
Korčula	5 878	2 317	39,42	1 494	25,42	1 555	26,45	447	7,60
Vis	1 893	763	40,31	334	17,64	655	34,60	98	5,18
UKUPNO	15 446	5 970	38,65	2 823	18,28	4 425	28,65	2 352	15,23
3) Šire gravitaciono područje									
Makarska	4 680	2 634	56,28	1 388	29,66	520	11,11	42	0,90
Metković	4 750	1 710	36,00	2 445	51,47	443	9,33	16	0,34
Omiš	6 235	2 112	33,87	1 289	20,67	2 103	33,73	474	7,60
Ploče	2 882	1 523	52,85	819	28,42	295	10,24	38	1,32
Sinj	10 863	2 221	20,45	4 976	45,81	4 116	37,89	161	1,48
Split	56 308	41 630	73,93	10 159	18,04	2 920	5,19	453	0,80
UKUPNO	85 718	51 830	60,47	21 076	24,59	10 397	12,13	1 184	1,38
Dalmacija	214 802	102 572	47,75	53 162	24,75	44 708	20,81	9 438	4,39
Hrvatska	1 289 325	606 597	47,05	212 417	16,48	332 598	25,80	114 810	8,90

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971., str. 150—151 i 154—155.

[4] Nepoznato nije uključeno ni u jednu kategoriju.

Na cijelom promatranom području najmanji broj domaćinstava bez zemlje egzistira u općini Vrgorac, samo 219 ili 9,16 %. Slijede Imotski s 13,07 %, Sinj s 20,45 %, Omiš s 33,87 %, Metković s 36.00 %, Korčula s 39,42 %, itd. I ovdje najbolje stoje Makarska s 56,28 % i Split sa 73,93 %.

Usitnjenost posjeda je najveća u Metkoviću. U toj općini čak 51,47% domaćinstava ima manje od 1 ili najviše 1 ha obradive zemlje. Slijede Sinj sa 45,81 %, Imotski s 39,50 %, Makarska s 29,66 %, Vrgorac s 29,65 % itd. Međutim, pauperizacija poljoprivrednog domaćinstva ne proističe samo iz veličine posjeda nego ovisi o čitavu nizu elemenata: da li se zemlja nalazi u polju ili kraškim docima, kakav je kvalitet zemlje, može li se navodnjavati, je li blizu urbanog središta gdje proizvodnja ima prođu, da li je proizvodnja organizirana i robno tržišna ili svaštarska (za potrebe porodice), da li je to jedini izvor prihoda ili porodica ima i druge prihode itd. Ako uzmemo u obzir sve ove elemente, onda Zabiokovlje stoji mnogo nepovoljnije od otočja i obale.

Upravo je ta nepovoljnija situacija utjecala na ovako izrazita pomicanja stanovništva. Podatke za prvi i drugi migracioni ciklus ne posjedujemo, jer još nitko nije vršio ispitivanja. Ali zato imamo podatke za treći ciklus — privremeno zapošljavanje u inozemstvu. Evo podataka po domaćinstvu.

Općina	Domać. 1971.	Domaćin. koja imaju čl. na privr. radu u inozemstvu							
		Svega	%	1 član	%	2 člana	%	3 i više	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) Zabiokovlje									
Imotski	9 279	4 944	53,28	2 749	55,60	1 283	25,95	912	18,45
Vrgorac	2 391	507	21,20	374	73,77	97	19,13	36	7,00
UKUPNO	11 670	5 451	46,71	3 123	57,29	1 380	25,32	948	17,39
2) Otočno područje									
Brač	4 112	261	6,35	190	72,80	62	23,75	9	3,45
Hvar	3 563	131	3,68	113	86,26	15	11,45	3	2,29
Korčula	5 878	999	17,00	570	57,06	330	33,03	99	9,91
Vis	1 893	45	2,38	34	75,56	10	22,22	1	2,22
UKUPNO	15 446	1 436	9,30	907	63,16	417	29,04	112	7,80
3) Šire gravitaciono područje									
Makarska	4 680	339	7,24	252	74,34	65	19,17	22	6,49
Metković	4 750	666	14,02	436	65,47	150	22,52	80	12,01
Omiš	6 235	1 358	21,78	913	67,23	292	21,50	153	11,27
Ploče	2 882	324	11,24	208	64,20	96	29,63	20	6,17
Sinj	10 863	3 014	27,75	2 119	70,31	629	20,87	266	8,82
Split	56 308	3 881	6,89	2 931	75,52	758	19,53	192	4,95
UKUPNO	85 718	9 582	11,18	6 859	71,58	1 990	20,77	733	7,65
Dalmacija	214 802	30 884	14,38	19 891	64,41	7 180	23,25	3 813	12,34
Hrvatska	1 289 325	154 932	12,02	102 102	65,90	40 715	26,28	12 115	7,82

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971., str. 145 i 149.

Iz općine Imotski 4.944 ili 53,28 % domaćinstava ima po 1 ili više članova zaposlenih na privremenom radu u inozemstvu. Slijede Sinj s 27,75 %, Omiš s 21,78 %, Vrgorac s 21,20 %, Korčula sa 17.00 % itd. U tome su sve navedene općine iznad prosjeka Hrvatske koji iznosi 12,02 % i Dalmacije sa 14,38 %. Kad bismo ovim brojkama dodali one Zabiokovljane koji su otišli iz drugih sredina — posredno, jer tamo nisu osigurali sve uvjete za život, onda bi ove brojke bile još nešto veće.

Ako pogledamo kolik je broj članova iz jednog domaćinstva na privremnom radu u inozemstvu, onda najlošiju situaciju ima Imotski. Iz te općine 2.749 ili 55,60 % svih domaćinstava koja imaju nekoga na privremenom radu ima po 1 člana na radu van zemlje, 1.283 ili 25,95 % po 2 člana, a 912 ili 18,45 % domaćinstava po 3 člana. Iako nemamo pokazatelje za općine iz SR BiH vjerojatno je, na temelju već danih pokazatelja, situacija približna ili jednaka stanju u općini Imotski. Sve ostale općine ipak imaju povoljniju situaciju.

Zaposlenost i struktura zaposlenosti

Već smo istakli da je zaposlenost rasla nepovoljnom stopom i da je ona jedan od bitnih uzroka migracijama, osobito onima iz Zabiokovlja.

Evo pokazatelja za porast zaposlenosti za interval od 30. IX. 1965. do 30. IX. 1972. godine.

(Vidi tabelu na slijedećoj stranici)

Općina	Zaposleno osoblje u društvenom sektoru 30. IX. 1965. i 1972. godine											
	Industr. i rudarstvo			Poljop. i šumarstvo			Građevinarstvo			Saobraćaj i veze		
	1965.[1]	1972.	%	1965.	1972.	%	1965.	1972.	%	1965.	1972.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1) Zabiokovlje												
a) SRH												
Imotski	462	891	192,86	519	421	81,12		56		144	318	220,83
Vrgorac	342	354	103,59	90	134	148,89		94		18	68	377,78
UKUPNO	804	1 245	154,85	609	555	91,13		150		162	386	238,27
b) SR BiH												
Čitluk	604	291	48,18	186	50	26,88	63			28	27	96,43
Duvno	227	316	139,21	188	189	100,53	129	76	58,91	70	108	154,29
Grude	383	156	40,73	60	2	3,33	32			16	19	118,75
Lištica	729	460	63,10	65	22	33,85	84	74	88,10	37	14	37,84
Ljubuški	466	409	87,77	160	87	54,37		95		116	120	103,45
Posušje	154	246	159,74	61	11	18,03	65	111	170,77	14	14	100,00
UKUPNO	2 563	1 878	73,27	720	361	50,14	373	356	95,44	281	302	107,47
UKUPNO a + b	3 367	3 231	92,75	1 329	916	68,92	373	506	135,66	443	688	155,30
2) Otočno područje												
Brač	957	746	77,95	593	558	94,10				64	91	142,19
Hvar	208	127	61,06	170	414	243,53				98	67	68,37
Korčula	487	477	97,95	276	159	57,61		59		444	534	120,27
Vis	471	467	99,15	157	174	110,83		31		29	25	86,21
UKUPNO	2 123	1 817	85,59	1 196	1 305	109,11		90		635	717	112,91
3) Šire gravitaciono područje												
a) SRH												
Makarska	372	520	139,78	42	42	100,00	352	439	124,72	106	140	132,08
Metković	768	479	62,37	1 371	1 314	95,84	835	361	43,23	1 254	341	27,19
Omiš	1 885	2 057	109,12	102	109	106,86		108		100	85	85,00
Ploče[5]		613			22			490			1 531	
Sinj	2 400	2 922	121,75	520	436	83,85	23	267	1160,87	275	491	178,55
Split	14 614	20 105	137,57	1 354	1 804	133,23	6 562	8 265	125,95	5 808	8 149	140,31
UKUPNO	20 039	26 696	133,22	3 389	3 727	109,97	7 772	9 930	127,77	7 543	10 737	142,34
b) SR BiH												
Čapljina	1 366	1 169	85,58	564	351	62,23	1 262	337	26,70	359	1 117	311,14
Livno	1 233	1 237	100,32	300	137	45,67	337	1 034	306,82	302	544	180,13
Mostar	8 258	8 071	97,74	689	1 624	235,70	5 031	3 274	65,08	2 195	1 838	83,74
UKUPNO	10 857	10 477	96,50	1 553	2 112	135,99	6 630	4 645	70,06	2 856	3 499	122,51
UKUPNO a + b	30 896	37 173	120,32	4 942	5 839	118,15	14 402	14 575	101,20	10 399	14 236	136,90
UKUPNO 1 + 2 + 3	36 386	42 113	115,74	7 467	8 060	107,94	14 775	15 171	102,68	11 477	15 641	136,28
REKAPITULACIJA												
1) Zabiokovlje												
a) SRH	804	1 245	145,85	609	555	91,13		150		162	386	238,27
b) SR BiH	2 563	1 878	73,27	720	361	50,14	373	356	95,44	281	302	107,47
UKUPNO	3 367	3 123	92,75	1 329	916	68,92	373	506	135,66	443	688	155,30
2) Otočno područje	2 123	1 817	85,59	1 196	1 305	10,11		90		635	717	112,91
3) Šire gravitaciono područje												
a) SRH	20 039	26 696	133,22	3 389	3 727	109,97	7 772	9 930	127,77	7 543	10 737	142,34
b) SR BiH	10 857	10 477	96,50	1 553	2 112	135,99	6 630	4 645	70,06	2 856	3 499	122,51
UKUPNO	30 896	37 173	120,32	4 942	5 839	118,15	14 402	14 575	101,20	10 399	14 236	136,90
UKUPNO 1 + 2 + 3	36 386	42 113	115,74	7 467	8 060	107,94	14 775	15 171	102,68	11 477	15 641	136,28
SRH[6]	354 400	393 500	111,03	103 300	69 800	67,57	79 500	92 700	116,60	80 800	86 100	106,56
Zagreb	91 994	105 104	114,25	2 092	2 827	135,13	25 424	33 575	132,06	15 011	17 911	119,32
SR BiH[1]	200 400	231 100	115,32	54 200	49 000	90,40	55 500	57 000	102,70	34 700	36 000	103,75
Sarajevo	29 346	36 422	124,11	1 280	1 101	86,02	9 637	10 552	109,49	9 098	10 100	111,01
SFRJ[1]	1 379 700	1 642 600	119,05	418 600	324 000	77,40	331 300	384 200	115,97	254 200	291 800	114,79

Izvor podataka: SGJ 1966. i 1973. godine.

[5] U 1965. godini podaci za općinu Ploče uključeni su u općinu Metković, jer je tada to bila jedna općina. Zbog toga u općini Metković u 1972. godini imamo samo prividan pad. U suštini imamo porast.

[6] U 1965. obuhvaćeno zaposleno osoblje u društvenom sektoru kod privatnih poslodavaca. Učenici u privredi nisu uključeni.

Općina	Zaposleno osoblje u društvenom sektoru 30. IX. 1965. i 1972. godine											
	Trgovina i ugostitelj.			Zan. stam. i kom. djel.			Kult. i soc. djelat.			Društ. i drž. službe		
	1965.[1]	1972.	%	1965.	1972.	%	1965.	1972.	%	1965.	1972.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1) Zabiokovlje												
a) SRH												
Imotski	206	473	229,61	119	6	5,04	370	508	137,30	168	178	105,95
Vrgorac	1	2	200,00	95	28	29,47	105	111	150,71	66	40	60,61
UKUPNO	207	475	229,47	214	34	15,89	475	619	130,32	234	218	93,16
b) SR BiH												
Čitluk	49	65	132,65	23	31	134,78	83	141	169,88	54	51	94,44
Duvno	117	193	164,96	44	29	65,91	170	306	180,00	111	121	109,01
Grude	34	135	397,06		59		107	160	149,53	59	61	103,39
Lištica	171	261	152,63	104	160	153,85	190	297	156,32	115	118	102,61
Ljubuški	142	269	189,44	224	94	41,96	227	294	129,52	134	119	88,81
Posušje	53	76	143,40	82	163	198,78	97	174	179,38	40	59	147,50
UKUPNO	566	999	176,50	477	536	112,37	874	1 372	156,99	513	529	103,12
UKUPNO a + b	773	1 474	190,69	691	570	82,49	1 349	1 991	147,59	747	739	98,93
2) Otočno područje												
Hvar	258	532	206,20	78	51	65,38	175	193	110,29	96	105	109,38
Brač	614	845	137,62	224	171	76,34	173	194	112,14	97	92	94,85
Korčula	487	1 324	271,87	1 476	1 702	115,31	251	280	11,55	178	205	115,17
Vis	56	117	208,93	111	53	47,75	85	69	81,18	45	37	82,22
UKUPNO	1 415	2 818	199,15	1 889	1 977	104,66	684	736	107,60	416	439	105,53
3) Šire gravitaciono područje												
a) SRH												
Makarska	1 131	1 852	163,75	212	414	195,28	344	410	119,19	174	203	116,67
Metković	856	797	93,10	699	363	51,93	374	324	86,63	217	162	74,65
Omiš	194	288	148,45	282	370	131,21	272	406	149,26	120	123	102,59
Ploče[7]		644			171			177			112	
Sinj	436	652	149,54	433	263	60,74	661	933	141,15	247	224	90,69
Split	6 215	9 265	149,07	3 229	5 469	169,37	5 405	6 955	128,68	2 018	2 507	124,23
UKUPNO	8 832	13 498	152,83	4 855	7 050	145,21	7 056	9 205	130,46	2 776	3 331	119,99
b) SR BiH												
Čapljina	263	588	223,57	334	252	75,45	295	376	127,46	136	144	105,88
Livno	230	514	223,48	215	258	120,00	441	640	145,12	237	253	106,75
Mostar	2 060	2 853	138,50	2 160	2 283	105,69	2 248	2 811	125,04	1 111	1 077	96,94
UKUPNO	2 553	3 955	154,92	2 709	2 793	103,10	2 984	3 827	128,25	1 484	1 474	99,33
UKUPNO a + b	11 385	17 453	153,30	7 563	9 843	130,13	10 040	13 032	129,80	4 260	4 805	112,79
UKUPNO 1 + 2 + 3	13 573	21 745	160,21	10 144	12 390	122,14	12 073	15 759	130,53	5 423	5 983	110,33
REKAPITULACIJA												
1) Zabiokovlje												
a) SRH	207	475	229,47	214	34	15,89	475	619	130,32	234	210	89,74
b) SR BiH	556	999	176,50	477	536	112,37	874	1 372	156,99	513	526	103,12
UKUPNO	773	1 474	190,69	691	570	82,49	1 349	1 991	143,59	747	739	98,93
2) Otočno područje	1 415	2 818	199,15	1 889	1 977	104,66	684	736	107,60	416	439	105,53
3) Šire gravitaciono područje												
a) SRH	8 832	13 498	152,83	4 855	7 050	145,21	7 056	9 205	130,46	2 776	3 331	119,99
b) SR BiH	2 553	3 955	154,92	2 709	2 793	103,10	2 984	3 827	128,25	1 484	1 474	99,33
UKUPNO	11 385	17 453	153,30	7 564	9 843	130,13	10 040	13 032	129,80	4 260	4 805	112,79
UKUPNO 1 + 2 + 3	13 573	21 745	160,21	10 144	12 390	122,14	12 073	15 759	130,53	5 423	5 983	110,33
SRH[8]	103 900	155 600	149,76	100 800	108 300	107,44	104 000	122 800	118,08	39,700	42 100	106,05
Zagreb	30 827	41 474	134,52	24 905	27 938	112,18	33 624	38 582	114,75	10 211	12 070	118,19
SR BiH	37 700	61 200	162,33	41 100	48 000	116,79	53 800	75 400	140,15	24 600	26 100	106,10
Sarajevo	10 176	14 859	146,02	8 888	13 289	149,52	13 771	17 453	126,77	6 165	7 337	119,01
SFRJ[1]	356 500	534 500	149.30	348 600	394 400	113,13	413 600	529 800	128,09	181 400	181 800	100,22

Izvor podataka: SGJ 1966. i 1973. godine.

[7] U 1965. g. podaci za općinu Ploče uključeni su u općinu Metković, jer je to bila jedna općina. Prema tome porast je osjetan u obje općine.

[8] U 1965. obuhvaćeno zaposleno osoblje u društvenom sektoru i kod privatnih poslodavaca. Učenici u privredi nisu uključeni.

Iz priloženih pokazatelja vidljivo je da je zaposlenost u društvenom sektoru u Zabiokovlju ne samo sporije rasla nego u kompariranim općinama, republikama i SFRJ, nego da je ona i 30. IX. 1972. godine još uvijek mala i da je struktura zaposlenosti nepovoljna. Ti podaci još bolje će se vidjeti iz iduće tabele, jer je kraća i možda nešto preglednija.

Općina	Stanovništvo 1971. god.	Zaposlenost 30. IX. 1972. godine: Industrija i rudarstvo	Poljoprivr. i šumarstvo	Građevinarstvo	Saobraćaj i veze	Trgovina i ugostitelj.	Zanatstvo, stambena i komun. djel.	Kultura i socij. dj.	Društvene i državne sl.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) Zabiokovlje									
a) SRH									
Imotski	47354	1,88	0,89	0.12	0,67	1,00	0,01	1,07	0,38
Vrgorac	9927	3,57	1,35	0,95	0,69	0,02	0,28	1,12	0,40
UKUPNO	57281	2,17	0,97	0,26	0.67	0,83	0,06	1,08	0,37
b) SR B i H									
Čitluk	15359	1,89	0,33		0,18	0,42	0,20	0,92	0,33
Duvno	33135	0,95	0,57	0,23	0.33	0,58	0,08	0,92	0,37
Grude	19203	0,81	0,01		0,10	0,70	0,31	0,83	0,32
Ličtica	27285	1,69	0,08	0,27	0.05	0,96	0,59	1,09	0,43
Ljubuški	28269	1,45	0.31	0,34	0,42	0,95	0,33	1,04	0,42
Posušje	16882	1,46	0,07	0,66	0.08	0,45	0,97	1,03	0,35
UKUPNO	140133	1,34	0,26	0,25	0,22	0,71	0,38	0,98	0,38
UKUPNO a+b	197414	1,58	0,46	0.26	0,35	0,75	0,29	1,01	0,37
2) Otočno područje									
Brač	12893	5,79	4,33		0,71	4,13	0,40	1,50	0,81
Hvar	11390	1,12	3,63		0,59	7,42	1.50	1,70	0,80
Korčula	20237	2,36	0,79	0,29	2,64	6,54	8,41	1,38	1,01
Vis	5049	9,25	3.45	0,61	0,50	2,32	1,05	1,37	0,73
UKUPNO	49569	3,67	2,63	0,18	1,45	5,69	3,99	1,48	0,89
3) Šire gravitaciono područje									
a) SRH									
Makarska	15510	3,35	0,27	2.83	0,90	11,94	2,67	2,64	1,31
Metković	18843	2,54	6,97	1,92	1,81	4,23	1,93	1,72	0,86
Omiš	24827	8,29	0,44	0,44	0,34	1,16	1,49	1,64	0,50

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ploče	10289	5,96	0,21	4,76	14.88	6,26	1,66	1,72	1,09
Sinj	56933	5,13	0,77	0,47	0,86	1,15	0,46	1,64	0,39
Split	185047	10,86	0,97	4.47	4,40	5,01	2,96	3,76	1,35
UKUPNO	311449	8,57	1,20	3,19	3,45	4,33	2,26	2,96	1,07
b) SR B i H									
Čapljina	28240	4,14	1,24	1,19	3.96	2,08	0,89	1,33	0,51
Livno	42186	2,93	0,32	2,45	1,29	1,22	0,61	1,52	0,60
Mostar	89580	9,01	1,81	3.65	2,05	3,18	2,55	3,14	1,20
UKUPNO	160006	6,55	1,32	2,90	2,19	2,47	1,75	2,39	0,92
UKUPNO a+b	471455	7,88	1,24	3,09	3.02	3,70	2,09	2,76	1,02
UKUPNO 1+2+3	718438	5,86	1,12	2,11	2,18	3,03	1,72	2,19	0,83
SRH	4426221	8,89	1,69	2.09	1,95	3,52	2,45	2,77	0,95
Zagreb	602205	17,45	0,47	5,58	2,97	6,89	4,64	6,41	2,00
SR B i H	3746111	6,17	1,31	1,52	0.96	1,63	1,28	2,01	0,70
Sarajevo	292236	12,46	0,38	3,61	3,46	5,08	4,55	5,97	2,51
SFRJ	20522972	8,00	1,58	1,87	1,42	2,60	1,92	2,58	0,88

Izvor podataka: SGJ 1972. i 1973. godine.

Zabiokovske općine odreda, s malim izuzetkom Vrgorac (ali zbog male mase stanovništva taj pokazatelj ne otkriva pravo stanje) imaju malen postotak zaposlenosti stanovništva u industriji i rudarstvu. Te općine nemaju razvijenu — s obzirom na zaposlenost — ni jednu granu privređivanja. Koliko je ta nerazvijenost izrazita, uočit ćemo samo iz činjenice, što je kulturna i socijalna djelatnost u svim zabiokovskim općinama samo osiguranjem standarda obaveznog osnovnog školstva izbila na drugo mjesto po zaposlenosti, trgovina, a ne ugostiteljstvo, na treće, a društvene službe na četvrto. Izuzetak poljoprivrede i šumarstva u Vrgorcu je privid, jer se gotovo sva trgovina obavlja preko poljoprivrednih zadruga, koje zapravo to nisu. Dakle, čitavo je područje izrazito privredno nerazvijeno.

Otočne općine stoje povoljnije, jer sve osim Visa imaju dobro razvijen turizam, sve osim Hvara približno razvijenu industriju ili su na putu da je razviju, gotovo sve imaju mogućnost razvoja poljoprivrede i šumarstva, a imaju i određen, iako ne dovoljan, standard ostalih djelatnosti koji im omogućava rast zaposlenosti. Vis stoji najnepovoljnije, ali tome zaposlenost nije jedini uzrok.

Sve općine šireg gravitacionog područja, kao i druge komparirane društveno-političke zajednice imaju više-manje osiguran stalan uspon razvoja svih privrednih djelatnosti, pa prema tome i rast zaposlenosti.

Starosna struktura stanovništva

Iako je čitavo promatrano područje bilo obuhvaćeno stalnim migracijama, ipak danas imamo različitu situaciju. Nepovoljnije je stanje u otočnim općinama i pribiokovskom dijelu Zabiokovlja. Evo pokazatelja.

Općina	Stanovn. 1971.	Starost* 0-19	%	20-39	%	40-59	%	60-	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) Zabiokovlje									
Imotski	47354	18054	38,13	12928	27,30	8812	18,61	7237	15,28
Vrgorac	9927	3517	35,43	2206	22,22	2151	21,67	1966	19,80
UKUPNO	57281	21571	37,66	15134	26,42	10963	19,14	9203	16,07
2) Otočno područje									
Brač	12893	3881	30,10	3285	16,18	2739	21,24	2929	22,72
Hvar	11390	2970	26,08	2876	25,25	2703	23,73	2820	24,76
Korčula	20237	5774	28,53	5852	28,92	4313	21,31	4208	20,79
Vis	5049	1098	21,75	1137	22,52	1286	25,47	1504	29,79
UKUPNO	49569	13723	27,68	13150	26,52	11041	22,27	11461	23,12
3) Šire gravitaciono područje									
Makarska	15510	4681	30,18	4968	32,03	3140	20,25	2662	17,16
Metković	18843	7001	37,15	5216	27,68	3741	19,85	2809	14,91
Omiš	24827	9000	36,25	6636	26,73	4865	19,60	4255	17,14
Ploče	10289	3679	35,76	3244	31,53	2024	19,67	1269	12,33
Sinj	56933	24014	42,18	14518	25,50	11256	18,01	7946	13,96
Split	185047	62232	33,63	61788	33,39	38938	21,04	21098	11,40
UKUPNO	311449	110607	35,51	96370	30,94	62964	20,22	40039	12,86
Dalmacija	830074	292166	35,20	245495	29,58	167278	20,15	120510	14,52
Hrvatska	4426221	1394681	31,51	1329710	30,04	1019233	23,03	658318	14,87

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971, str. 52—53 i 62—65.

Na čitavu promatranom području najnepovoljniju starosnu strukturu ima Vis. Jedino kod njega imamo konstantan rast postotka stanovništva koje tendira ka starosti. Tako od 0—19 godina imamo 21,75 posto stanovništva, od 20—39 godina 22,52

* Ukupan zbir ne iznosi 100 %, jer nepoznati nisu uključeni ni u jednu grupaciju

posto, od 40—59 godina 25,47 posto i od 60 na više 29,79 posto stanovništva. Brač i Korčula imaju povoljniju starosnu strukturu, koja je opet rezultat veće zaposlenosti i polivalentnije privrede, što sve zajedno pruža veću socijalnu sigurnost.

Od ostalih Vrgorac stoji nepovoljnije, premda ima izrazitiju migraciju. Razlog je u činjenici što s ove općine migriraju čitave porodice, a ne samo pojedinci.

Ovo su podaci u globalu i odnose se na ukupno stanovništvo. Ali ako pogledamo strukturu stanovništva staru do 21 godinu i ako je pratimo kroz uobičajeni prirodni priraštaj — natalitet, situacija je sasvim drukčija.

Općina	Godina rođenja					Indeks 1953. = 100				
	1953.	1957.	1962.	1966.	1970.	1953.	1957.	1962.	1966.	1970.
1) Zabiokovlje										
Imotski	867	927	854	946	901	100	106,92	98,50	109,11	103,92
Vrgorac	246	198	173	138	136	100	80,49	70,33	56.10	55,28
UKUPNO	1113	1125	1027	1084	1037	100	101,02	92,27	97,39	93,17
2) Otočno područje										
Brač	212	213	197	179	154	100	100,47	92,92	84,43	72,64
Hvar	204	161	132	121	140	100	78,92	64,71	59,31	68,63
Korčula	350	301	272	252	274	100	86,00	77,71	72,00	78,29
Vis	64	69	50	50	42	100	107,81	78,13	78,13	65,63
UKUPNO	830	744	651	602	610	100	89,64	78,43	72,53	73,49
3) Šire gravitaciono područje										
Makarska	263	209	213	238	250	100	79,47	80,99	90,49	95,06
Metković	396	346	340	382	308	100	87,37	85,86	96,46	77,78
Omiš	468	491	448	404	404	100	104,91	95,73	86,97	86,97
Ploče	221	189	192	193	173	100	85,52	86,88	87,33	78,28
Sinj	1106	1306	1262	1215	1079	100	118,08	114,10	109,86	97,58
Split	3618	3000	3045	3047	3104	100	82,92	84,16	84.21	85,79
UKUPNO	6072	5541	5500	5479	5318	100	91,25	90,58	90,23	87,58
Dalmacija	16662	15418	14226	14027	13137	100	92,53	85,38	84,19	78,84
Hrvatska	79762	73558	68055	67290	61430	100	92,20	85,32	84,36	77,02

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971, str. 66—67 i 76—79.

Najveći pad u apsolutnom iznosu i u postotku bilježi Vrgorac, gdje od 1953. do 1970. god. imamo konstantno opadanje priraštaja stanovništva, koje u navedeno vrijeme iznosi čak 44,72 posto. To je direktna posljedica migracija. Treba očekivati još veći pad ukoliko ekonomsko stanje ostane ovakvo. Slijede otočne općine. Vis je najlošiji s 34,37 posto, pa Hvar s 31,37 posto, Brač s 27,36 posto i Korčula s 21,71 posto.

Sve općine šireg gravitacionog područja, pa i Dalmacije i ostale Hrvatske, također bilježe pad priraštaja, što znači da ova pojava ima širu teritorijalnu rasprostranjenost. Ipak je u određenim regionima promatranog područja, koje smo i naveli, ova pojava izrazitija i poprima neprirodne granice. Tako npr. na području općine Vrgorac čitava longitudinalna kotlina od Turije do Rače ima izrazito nepovoljan priraštaj. Kotar Makarska je 1962. god. planirao u tom prostoru sagraditi 4 kompletne osnovne škole. Danas je jedna dovedena u pitanje, a na primjer čitavo selo Dragljani u prošloj školskoj godini nije upisalo ni jednog učenika u prvi razred osnovne škole. Takvu tendenciju bilježe i druga sela tog područja, mada je njezina realizacija nešto usporenija.

Općine Zabiokovlja u sastavu SR BiH, mada za njih ne raspolažemo podacima, na temelju iznijetih pokazatelja nalaze se u situaciji sličnoj općini Imotski. U njima, dakle, po mojoj procjeni, starosna struktura i prirodni priraštaj imaju povoljne trendove rasta.

Kvalifikaciona struktura stanovništva

Kvalifikaciona struktura najdirektnije pokazuje stvarnu stvaralačku vrijednost ljudskog potencijala i razvijenost proizvodnih odnosa. Zabiokovske općine i ovdje stoje, uzevši u cjelini, najlošije.

(Vidi tabelu na slijedećoj stranici)

Najveći postotak stanovništva bez školske spreme, starijeg od 10 godina, ima općina Sinj, 37,11%. Slijede Imotski — 34,47%, Vrgorac — 32,02%, Omiš — 23,08%, Metković — 20,36%, Vis — 19,51%, Ploče — 15,43% itd. Dakle čitavo zaleđe stoji nepovoljn je.

Najveći postotak stanovništva sa 4 razreda osnovne škole ima općina Brač — 60,35%, slijede Hvar — 54,13%, Vis — 52,16%, Korčula — 50,29%, Metković — 49,23% itd.

Najmanji broj stanovnika sa srednjom školom ima Vrgorac — 6,80%. Slijede Imotski — 8,36%, Sinj — 8,55%, Vis — 12,65%, Brač — 12,95% itd.

Najslabiju visokostručnu kvalifikacijonu strukturu ima Vrgorac, 0,98% stanovništva starijeg od 10 godina. Slijede Sinj — 1.23%, Imotski — 1,36%, Brač — 1,52%, Omiš — 1,61%, Korčula — 2,10% itd. Gledano u cjelini, Vrgorac ima najlošiju kvalifikacionu strukturu.

Općina	Školska sprema										
	Stanov. 1971. st. od 10 g.	Bez školske spreme	%	4 razr. os. šk.	%	Osnov. škola	%	Srednja škola	%	Više škole i fakult.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1) Zabiokovlje											
Imotski	38573	13298	34,47	16977	44,01	4254	11,03	3226	8,36	525	1,36
Vrgorac	8491	2719	32,02	3966	46,71	1123	13,26	577	6,80	83	0,98
UKUPNO	47064	16017	34,03	20943	44,50	5377	11,42	3803	8,08	608	1,29
2) Otočno područje											
Brač	11121	1331	11,97	6711	60,35	1431	12,87	1440	12,95	169	1,52
Hvar	10093	1052	10,42	5463	54,13	1701	16,85	1616	16,01	229	2.27
Korčula	17672	2169	12,27	8888	50,29	2992	16,93	3192	18,06	371	2,10
Vis	4607	899	19,51	2403	52,16	616	13,37	583	12,65	99	2,15
UKUPNO	43493	5451	12,53	23465	53,95	6740	15,50	6831	15,71	868	2,00
3) Šire gravitaciono područje											
Makarska	13251	1387	10,48	6357	47,97	1968	14,85	3035	22,90	438	3.31
Metković	15439	3144	20,36	7601	49,23	2096	13,58	2229	14,44	337	2,18
Omiš	20622	4760	23,08	9924	48,12	2846	13,80	2691	13,05	331	1,61
Ploče	8552	1320	15,43	3834	44,83	1351	15,80	1671	19,54	306	3,58
Sinj	45119	16742	37,11	18984	42,08	4747	10,52	3859	8,55	557	1,23
Split	155171	22199	14,31	52124	33,59	24451	15,78	44904	28,94	10162	6,55
UKUPNO	258154	49552	19,19	98825	38,28	37459	14,51	58389	22,62	12131	4,70
Dalmacija	693882	164483	23,70	281164	40,52	98626	14,21	133101	19,18	22639	3,26
Hrvatska*	3781944	681426	18,02	1749582	46,26	510528	13,50	698556	18,47	94718	2,50

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971. godine, str. 80—81 i 90—92.

* Nepoznati nisu uključeni ni u jednu kategoriju.

Zabiokovske općine SR BiH nalaze se, vjerojatno, uz bok Vrgorca, Imotskog i Sinja.

Poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo

Odnos između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva otkriva nam koliko je ovo područje u cjelini ušlo u društvenu podjelu rada i koliko su mjere podruštvljavanja sredstava za proizvodnju djelovale na promatranom području, odnosno koliko je organizirana društvena i individualna proizvodnja. S druge strane taj nam odnos istovremeno potvrđuje i istinitost uzroka migracije, o kojima smo već govorili, jer i pored svih migracija još uvijek nemamo povoljnu strukturu u Zabiokovlju. Evo pokazatelja.

Općina	Stanov. 1971. godine	Poljopriv. stan.		Nepoljopr. stan.	
		Ukupno	%	Ukupno	%
1) Zabiokovlje					
Imotski	47354	31622	66,78	15732	33,22
Vrgorac	9927	6445	64,92	3482	35,08
UKUPNO	57281	38067	66,46	19214	33,54
2) Otočno područje					
Brač	12893	3434	26,63	9459	73,37
Hvar	11390	4806	42,19	6584	57,81
Korčula	20237	5356	26.47	14881	73,53
Vis	5049	1480	29,31	3569	70,69
UKUPNO	49569	15076	30,41	34493	69,59
3) Šire gravitaciono područje					
Makarska	15510	2132	13,75	13378	86,25
Metković	18843	5690	30,20	13153	69,80
Omiš	24827	6512	26,23	18315	73,77
Ploče	10289	1896	18,43	8393	81,57
Sinj	56933	26255	46,12	30678	53,88
Split	185047	10809	5,84	174238	94,16
UKUPNO	311449	53294	17,11	258155	82,89
Dalmacija	830074	222276	26,78	607798	73,22
Hrvatska	4426221	1431685	32,35	2994536	67,65

Općina Imotski ima najveći postotak poljoprivrednog stanovništva, čak 66,78%. Slijedi općina Vrgorac sa 64,92%. Da bi situacija bila nepovoljna, to je najvećim dijelom inokosno seljaštvo, čija proizvodnja nije društveno organizirana niti ima robno tržišni karakter. To je k tome, velikim dijelom, proizvodnja za vlastite potrebe, svaštarska, s osrednjim i manje produktivnim sortama i pasminama. Znači, društvo u cjelini nije značajnije intervenniralo u ovom prostoru, niti se izrazitije osjetio tržišni utjecaj iz neposrednog susjedstva — s obale ili iz doline Neretve. Dakle, ovdje imamo poljoprivredno stanovništvo, ali nemamo visokoorganiziranu poljoprivrednu proizvodnju. Ako tome dodamo da je najveći dio tog područja kraški i da ne dozvoljava intenzivnu proizvodnju, pa makar ona bila i društveno organizirana, proizlazi da sadašnji odnos između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva ne zadovoljava i da su i dalje neminovni bilo pomicanje stanovništva bilo društveni zahvati da se izmijeni njegova struktura. Općina Vrgorac, iako ima za 1,86% povoljniju strukturu, u suštini lošije stoji, jer su to područja već zahvatili i opustošili migracioni procesi, pa je ukupna struktura stanovništva nepovoljnija.

Sve otočne općine osim Hvara stoje povoljno i nalaze se oko prosjeka Dalmacije, a ispod prosjeka Hrvatske. Hvar je, što smo već istakli, razvio predominantno turizam i trgovinu, a slabije industriju, malu industriju i malu privredu, pa zbog toga još uvijek i ima nepovoljniju situaciju i izraženiju migraciju.

Od općina šireg gravitacionog područja jedino Sinj, sa svojih 46,12% poljoprivrednog stanovništva, stoji nepovoljnije. Metković ima 30,20% poljoprivrednog stanovništva, ali je u toj općini stupanj organizacije proizvodnje jako visok.

Aktivno i uzdržavano stanovništvo

Daljom analizom strukture stanovništva, osobito aktivnog i uzdržavanog, otkrit ćemo razvijenost pojedinih dijelova promatranog područja i demografske probleme koji se pred njima nalaze.

(Vidi tabelu na slijedećoj stranici)

Najviši postotak aktivnog stanovništva u poljoprivredi ima općina Imotski — 67,11%. Slijedi općina Vrgorac sa 66,00.

Od otočnih općina na čelu se opet nalazi Hvar s 36,99%. Korčula je druga s 30,22%, nešto nepovoljnije od prosjeka Dalmacije, ali povoljnije od prosjeka Hrvatske. Vis i Brač imaju još povoljniju strukturu.

Od općina šireg gravitacionog područja najveći postotak aktivnog stanovništva u poljoprivredi ima općina Sinj — 52,18%. Metković je drugi s 32,69%, a Omiš treći s 27, 18%. Ostali imaju povoljniju situaciju.

Općina	Stanov. 1971.	Aktivno stanovništvo						Uzdržavano stanovništvo					
		Ukupno	%	Poljo-privr.	%	Nepoljo-privred.	%	Ukupno	%	Poljo-privr.	%	Nepoljo-priv.	%
1) Zabiokovlje													
Imotski	47354	21125	44,61	14177	67,11	6948	32,89	26229	55,39	17445	66,51	8784	33,49
Vrgorac	9927	5367	54,06	3542	66,00	1825	34,00	4560	45,94	2903	63,66	1657	36,34
UKUPNO	57281	26492	46,25	17719	66,88	8773	33,12	30789	53,75	20348	66,09	10441	33,91
2) Otočno područje													
Brač	12893	6012	46,63	1421	23,64	4591	76,36	6881	53,37	2013	29,25	4868	70,75
Hvar	11390	5709	50,12	2112	36,99	3597	63,01	5681	49,88	7694	47,42	2987	62,58
Korčula	20237	10947	54,09	3308	30,22	7639	69,78	9290	45,91	2048	22,04	7242	77,96
Vis	5049	2976	55,38	734	24,66	2062	75,34	2253	44,62	746	33,11	1507	66,89
UKUPNO	49569	25464	51,31	7575	29,75	17889	70,25	24105	48,63	7501	31,12	16604	68,88
3) Šire gravitaciono područje													
Makarska	15510	7608	49,05	971	12,76	6637	83,24	7902	50,95	1161	14,69	6741	85,31
Metković	18843	8162	43,32	2668	32,69	5494	67,31	10681	56,68	3022	28,29	7659	71,71
Omiš	24827	11272	45,40	3064	27,18	8208	72,82	13555	54,60	3448	25,44	10107	74,56
Ploče	10289	4927	47,89	1043	21,17	3884	78,83	5362	52,11	853	15,91	4509	84,09
Sinj	56933	24870	43,68	12977	52,18	11893	47,82	32063	56,32	13278	41,41	18785	58,59
Split	185047	91821	49,62	5579	6,08	86242	93,92	93226	50,38	5230	5,61	87996	94,39
UKUPNO	311449	148660	47,73	26302	17,69	122358	82,31	162789	52,27	26992	16,58	135797	83,42
Dalmacija	830074	393231	47,37	108967	27,71	284264	72,29	436843	52,63	113309	25,94	323534	74,06
Hrvatska	4426221	2382661	53,83	828389	34,78	1554272	65,22	2043560	46,17	603296	29,52	1440264	70,48

Ako paralelno s aktivnim promatramo i uzdržavano stanovništvo, situacija će se neznatno izmijeniti. Najveći postotak uzdržavanog stanovništva u poljoprivredi imaju općine Imotski i Vrgorac. Relacije su kod aktivnog i uzdržavanog poljoprivrednog stanovništva gotovo proporcionalne. U otočkim općinama postoji uočljiva razlika. Na čelu je opet Hvar, ali s postotkom od 47,42%. Drugi je Vis s 33,11%, treći Brač s 29,25%. Korčula stoji najpovoljnije s 22,04%. U ovom slučaju Hvar, Vis i Brač nalaze se iznad prosjeka Dalmacije, a prve dvije i iznad prosjeka Hrvatske.

Odnos je s aktivnim i uzdržavanim nepoljoprivrednim stanovništvom isti. Općine koje imaju velik postotak poljoprivrednog imaju istovremeno i malen broj nepoljoprivrednog stanovništva. Pod pretpostavkom da društvene mogućnosti svake od navedenih općina dozvoljavaju apsorbiranje prirodnog priraštaja u zapošljavanju, odnosno da su odlasci u mirovinu i otvaranje novih radnih mjesta jednaki prirodnom priraštaju, sve općine šireg gravitacionog područja osim Sinja i gotovo sve otočne općine, s izuzetkom Hvara, ali samo u ovom trenutku, nemaju problema sa zapošljavanjem nepoljoprivrednog priraštaja i mogu vršiti dalje prestrukturiranje poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo, odnosno omogućiti dohodak iz oba vida. Neke su, kao Makarska, već danas deficitarne u radnoj snazi, neke će to postati sutra, ako se i dalje nastavi ovakva koncentracija kapaciteta.

Općine Imotski i Vrgorac ni u kojem slučaju ni u bližoj budućnosti i bez jače društvene intervencije neće biti u stanju rješavati svoje demografske probleme. Razlog je niska materijalna osnova i istovremeno, u odnosu na druge društveno političke zajednice i općine u republici, iako visok postotak ukupnog poljoprivrednog stanovništva.

Općine Zabiokovlja iz SR BiH, iako za njih ne raspolažemo ovako cjelovitim pokazateljima, nalaze se po mojoj procjeni u sličnoj situaciji kao Imotski i Vrgorac, a neke i u gorem.

Međutim, ako aktivno stanovništvo pogledamo s još jednog aspekta, slika će biti nešto potpunija, a uzdržavano će ostati isto.

Osobe s osobnim prihodima su aktivne, jer uzdržavaju sebe i porodicu iz primanja od prijašnjeg rada. K tome to u mnogim promatranim općinama i nije jedini nego glavni i stalan izvor prihoda, novčani prihod, koji omogućuje da se ima širi i potpuniji osobni i društveni standard.

U Imotskom, pa čak i u Vrgorcu, broj osoba s osobnim prihodima je neznatan i nema većeg utjecaja na strukturu stanovništva niti na standard područja. U Imotskom to je jako malen postotak, 3,66% stanovništva. U Vrgorcu je postotak nešto veći, 6,95%, ali broj od 690 stanovnika i to pretežno uživalaca niskih mirovina, invalidnina ili socijalnih pomoći, također ne vrši značajniji utjecaj

na ukupni standard stanovništva. Dapače, moglo bi se reći obrnuto, pogotovo u gornjem dijelu općine, ova primanja omogućuju osnov egzistencije dijela staračkih domaćinstava, učesnika NOR-a, koji su na taj način riješili osnov svoje lične sudbine i omogućili mlađima da lakše migriraju, neopterećeni sudbinom roditelja. Taj je faktor doprinio da se problem tog priplaninskog dijela općina, odnosno kotline u kojoj je smješteno više od polovine stanovništva i koji zauzima gotovo 2/3 površine općine, ne vidi tako jasno, odnosno da se on ne ističe u prvi plan, jer se dugo vjerovalo da je to područje i onako osuđeno na potpuno raseljenje. Gotovo iste relacije imamo i u cijelom pribiokovlju.

Općina	Stanov. 1971.	Aktiv. Stanov.	%	Osobe s osobnim prihod.*	%	Uzdržav. stanov.	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1) Zabiokovlje							
Imotski	47354	19391	40,95	1734	3,66	26229	55,39
Vrgorac	9927	4677	47,11	690	6,95	4560	45,94
UKUPNO	57281	24068	42,02	2424	4,23	30789	53,75
2) Otočno područje							
Brač	12893	4137	32,09	1875	14,54	6881	53,37
Hvar	11390	4385	38,50	1324	11,62	5681	49,88
Korčula	20337	8703	43,00	2244	11,09	9290	45,91
Vis	5049	1864	36,92	932	18,46	2253	44,62
UKUPNO	49569	19089	38,51	6375	12,86	24105	48,63
3) Šire gravitaciono područje							
Makarska	15510	5839	37,64	1769	11,41	7902	50,95
Metković	18843	6987	37,08	1175	6,24	10681	56.68
Omiš	24827	8977	36,16	2295	9,24	13555	54,60
Ploče	10289	4075	39,61	852	8,28	5362	52,11
Sinj	56933	22163	38,93	2707	4,75	32063	56,32
Split	185047	71610	38,70	20211	10,92	93226	50,38
UKUPNO	311449	119651	38,42	29009	9,31	162789	52,27
Dalmacija	830074	320382	38,59	72849	8,78	436843	52,63
Hrvatska	4426221	2015918	45,54	366743	8,29	2043560	46,17

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III 1971., str. 106 i 108

* »Osobe s osobnim prihodima« su osobe koje nemaju aktivno zanimanje nego žive od prihoda koji proizlaze iz njihova prijašnjeg rada ili aktivnosti.

Od otočnih općina najniži postotak ima Korčula, 11,09%. Slijedi Hvar s 11,62%, Brač sa 14,54% i Vis s 18,46%. Dakle, sve su četiri otočne općine, osobito Vis, iznad prosjeka Dalmacije (8,78%) i Hrvatske (8,29%).

Od općina šireg gravitacionog područja najniži postotak ima općina Sinj, 4,75%. Slijede Metković, 6,24%, Ploče, 8,28% itd. Dakle Omiš, Makarska i Split također imaju nadprosječan postotak takvih osoba, s obzirom na Dalmaciju i ostalu Hrvatsku.

Ovaj vid prihoda ima dva lica. Koliko je god on na primjer u Splitu i drugim gradovima opterećenje, jer je to potpuno neproduktivno stanovništvo, on u seoskoj strukturi ima višestruke koristi. Diže osobni standard, jer to nije jedini vid prihoda, pa su to sredstva za reprodukciju i investicije, za proširenje proizvodne osnovice, ukoliko postoji organizirana poljoprivredna proizvodnja itd.

Gledano dalje, iz ove je tabele vidljivo da jedino Vrgorac ima aktivnu strukturu stanovništva iznad prosjeka Hrvatske, jedino Imotski i Korčula iznad prosjeka Dalmacije. Razlog je u činjenici što Vrgorac u postotku ima najveći broj aktivne ženske radne snage, 43,28%, od ukupnog aktivnog stanovništva, bez ovih s osobnim prihodima. Uzrok tome leži u jednostranoj razvijenosti: agrarna neorganizirana proizvodnja s jedne strane i razvoj privrede koja predominantno zapošljava žensku radnu snagu s druge strane (tekstilna i galanterijska industrija, školstvo, društvene i državne službe, zdravstvo itd) što je bilo, a bit će još i dugo faktor koji podstiče migraciju. Dok je ovakvo stanje u Imotskom samo ublaženija situacija Vrgorca, u Korčuli je to proizvod jednog stanja prošlosti, koje će se znatnije mijenjati u budućnosti, odnosno čije su promjene već duboko u toku.

Ako sada ukupno aktivno stanovništvo pogledamo i kroz starosnu strukturu, slika će biti još potpunija.

Općina	Stanov. 1971.	Polj. Nepolj.	Akt. stan.* Svega	% ***	Starost** 0—24	%	25—49	%	50—	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1) Zabiokovlje										
Imotski	47354	polj.	14177	29,94	3518	24,81	6530	46,06	4104	28,95
		Nepolj.	6948	14,67	1658	23,86	3168	45,57	2092	30·11
Vrgorac	9927	polj.	3542	35,68	720	20,33	1417	41,05	1398	39,50
		nepolj.	1825	18,38	435	23,84	702	38,47	681	37,32
UKUPNO	57281	polj.	17719	30,93	4238	23,92	7947	44,85	5502	31,05
		nepolj.	8773	15,32	2093	23,86	3870	44,11	2773	31·61

* Uključene i osobe s osobnim prihodima.

** Nepoznato nije uključeno ni u jednu kategoriju.

*** Dok smo u prethodnoj tabeli dali postotak učešća u aktivnom stanovništvu, sad ga dajemo i u ukupnom stanovništvu, kako bi se oba pokazatelja što bolje iskoristila u analizi, mada je ovdje težište na starosnoj strukturi. Isti odnos bit će primijenjen i na uzdržavano stanovništvo.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2) Otočno područje										
Brač	12893	polj.	1421	11,02	159	11,19	563	39,70	696	48,98
		nepolj.	4591	35,61	790	17,21	1837	40,01	1943	42,32
Hvar	11390	polj.	2112	18,54	266	12,59	789	37,36	1055	49·95
		nepolj.	3597	31,58	632	17,57	1485	41,28	1476	41,03
Korčula	20237	polj.	3308	16,35	338	10,22	1262	38,15	1707	51,60
		nepolj.	7639	37,75	1616	21,15	3493	45,76	2526	33·07
Vis	5049	polj.	734	14,54	43	5,86	208	28,34	482	65,67
		nepolj.	2062	40,84	295	14,31	824	39,96	940	45,59
UKUPNO	49569	polj.	7575	15,28	806	10,64	2822	37,25	3940	52·01
		nepolj.	17889	36,09	3333	18,63	7639	42,70	6885	38,49
3) Šire gravitaciono područje										
Makarska	15510	polj.	971	6,26	81	8,35	307	31,62	582	59,94
		nepolj.	6637	42,79	1345	20,27	3342	50,35	1960	29,53
Metković	18843	polj.	2668	14,16	547	21·51	1145	42,92	973	36,47
		nepolj.	5494	29,16	1192	21,70	2925	53,24	1369	24,92
Omiš	24827	polj.	3064	12,34	772	25,20	1164	37,99	1126	36,73
		nepolj.	8208	33,06	1683	20,50	3960	48,25	2553	31,10
Ploče	10289	polj.	1043	10,14	167	16·01	457	43,82	414	39,69
		nepolj.	3884	37,75	710	18,28	2293	59,04	851	21,91
Sinj	56933	polj.	12977	22,79	3362	25,92	5418	42,52	4186	32,26
		nepolj.	11893	20,89	2471	20,78	6503	54,68	2893	24·33
Split	185017	polj.	5579	3,01	1036	18,57	2141	38,38	2393	42,89
		nepolj.	86242	46,61	15546	18,03	48226	55,92	22213	25,76
UKUPNO	311449	polj.	26302	8,45	5965	22,68	10632	40,42	9674	34·50
		nepolj.	122358	39,29	22947	18,75	67249	54,96	31839	26,02
Dalmacija	830074	polj.	108967	13,13	25659	23,55	44410	40,76	38720	35,53
		nepolj.	284264	34,25	55249	19,44	148787	52,34	79275	27·89
Hrvatska	4426221	polj.	828389	18,72	143427	17,31	381109	46,01	302846	36,55
		nepolj.	1554272	35,12	277948	17,88	856574	55,11	413978	26,63

Izvor podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971., str. 118—119 128—131.

Iz dane tabele, mada smo neke pokazatelje već djelomično analizirali, vidimo da je s izuzetkom Imotskog poljoprivredno stanovništvo na čitavom području starije, odnosno da je jako visok postotak poljoprivrednog stanovništva iznad 50 godina, osobito u otočnim općinama, Makarskoj i Splitu, dok je situacija s nepoljoprivrednim stanovništvom povoljnija.

U općini Imotski i Vrgorac situacija je obrnuta: zaposleno stanovništvo u nepoljoprivredi relativno je staro, što s izuzetkom otoka koji inače imaju stariju strukturu stanovništva, pa i zaposlenih, predstavlja jasan indikator da su se radna mjesta puno sporije otvarala, a kad su se i otvarala da je politika zapošljavanja bila orijentirana na starije.

Situacija s uzdržavanim stanovništvom pruža ovu sliku:

Općina	Stanov. 1971.	Polj. Nepolj.	Uzdrž. stan. Svega	% **	Starost* 0—24	%	25—49	%	50—	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1) Zabiokovlje										
Imotski	47354	Polj.	17745	36,84	11189	64,14	2645	15·16	3557	20,39
		Nepolj.	8784	18,55	5769	65,68	1410	16,05	1391	15,84
Vrgorac	9927	polj.	2903	29,24	2030	69,93	284	9,78	581	20,01
		nepolj.	1657	16,69	1134	68,44	209	12,51	249	15,03
UKUPNO	57281	polj.	20348	35·52	13290	64,96	2929	14,39	4138	20,33
		nepolj.	10441	18,23	6903	66,11	1619	15,51	1640	15,71
2) Otočno područje										
Brač	12893	polj.	2013	15,61	1073	53,30	372	18,48	562	27,92
		nepolj.	4868	37,76	2916	59,90	957	19,82	966	19,84
Hvar	11390	polj.	2694	23,65	1277	47,40	474	17·22	938	34,82
		nepolj.	2987	26,22	1787	59,83	593	19,83	597	19,99
Korčula	20237	polj.	2048	10,12	1187	57,96	295	14,40	554	27,05
		nepolj.	7242	35,79	4613	63,70	1220	16,85	1334	18,42
Vis	5049	polj.	746	14·78	287	38,47	134	17,96	322	43,16
		nepolj.	1507	29,85	841	55,81	255	16,92	394	26,14
UKUPNO	49569	polj.	7501	15,13	3824	50,98	1275	17,00	2376	31,68
		nepolj.	16604	33,50	10157	61,16	3025	18,22	3291	19,82
3) Šire gravitaciono područje										
Makarska	15510	polj.	1161	7,49	509	43,84	223	19,29	427	36,78
		nepolj.	6741	43,46	4359	64,66	1334	19,79	1002	16,49
Metković	18843	polj.	3022	16·04	1637	54,17	474	15,68	900	29,78
		nepolj.	7659	40,65	5177	67,59	1414	18,46	1014	13,23
Omiš	24827	polj.	3448	13,89	1956	56,73	622	18,04	861	24,97
		nepolj.	10107	40,72	6654	65,85	1739	17,21	1666	16,48
Ploče	10289	polj.	853	8,29	517	60·73	121	14,19	215	25,19
		nepolj.	4509	43,82	3215	71,30	770	17,08	486	10,78

* Nepoznato nije uključeno ni u jednu kategoriju.

** Vrijedi napomena ***, dana uz aktivno stanovništvo u prethodnoj tabeli.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Sinj	56933	polj.	13278	23,32	8712	65,61	1742	13,12	2791	21,02
		nepolj.	18785	32,99	13815	73,54	2518	13,40	2323	12,37
Split	185047	polj.	5230	2·83	2991	57,19	862	16,50	1355	25,91
		nepolj.	87996	47,55	61298	69,66	16695	18,97	9200	10,05
UKUPNO	311449	polj.	26992	8,67	16322	60,47	4044	15,35	6549	24,26
		nepolj.	135797	43,60	94518	69,60	24470	18,02	15691	11,55
Dalmacija	830074	polj.	113309	13,65	68698	60,63	16922	14·93	27286	24,08
		nepolj.	323534	38,98	218353	67,49	59974	18,54	42116	13,02
Hrvatska	4426221	polj.	603296	13,63	365412	60,57	86601	14,35	149393	24,76
		nepolj.	1440264	32,54	975350	67,72	259454	18,01	189843	92,49

Izvori podataka: Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971.· str. 118—119 i 128—181.

Uzdržavano je stanovništvo u svim promatranim općinama znatno mlađe. Drugo, u svim općinama osim u općini Vrgorac, relativno, veći je postotak mlađeg stanovništva uzdržavanog kod nepoljoprivrednika (0—24 godine) nego kod poljoprivrednika.

U apsolutnom iznosu jedino općine Imotski i Vrgorac, i to gotovo dvostruko, imaju veći broj uzdržavanog stanovništva od 0—24 godine u poljoprivrednoj strukturi. Osim Hvara sve druge općine imaju sasvim obrnutu, odnosno još povoljniju situaciju.

Ako se sada sjetimo prethodne tabele (starosna struktura aktivnog stanovništva), onda proizlazi da jedino općine Imotski i Vrgorac, s izuzetkom Sinja, na promatranom području neće ni ubuduće moći zapošljavati svoje najmlađe, jer one moraju zaposliti ono što je u njihovim sredinama rođeno i živi kao nepoljoprivredno stanovništvo i ono što se oslobađa, u smislu iznesenih stavova, kao višak stanovništva u poljoprivredi. Taj raskorak je i dalje nepremostiv za ove općine i sredstva koja se u njima stvaraju.

Izlaz je višestruk: ili organizirana intervencija društvenim sredstvima u razvoju ovih sredina i stvaranje uvjeta za potpun život u njima i migraciju samo dijela stanovništva ili pak prepuštanje zakonima stihije koji su, negdje manje negdje više, i do sada carevali i prihvatiti migraciju unutar i van zemlje i njezino razorno djelovanje na privredni i društveni život ovih sredina kao zakon. Ali, to bi istovremeno značilo preferirati neorganizirano i stihijsko djelovanje prirodnih i tržišnih zakona i odricanja od zrelog društvenog i ekonomskog zahvata i u ove sredine.

Mislim da je došlo vrijeme i da postoje stvarne društvene i ekonomske mogućnosti da društvo integrira u svoj organizirani razvitak Zabiokovlje i to u cjelini, kao i srednjodalmatinske otoke, i

to u onoj mjeri u kojoj oni nisu već integrirani u ukupan razvoj šire društvene zajednice. Dakle, Zabiokovlje, srednjodalmatinsko otočje i šire gravitaciono područje čine međusobno zavisnu prostornu, demografsku i privrednu cjelinu. A to znači, izgradnjom longitudinalnih cesta, ne samo duž obale, nego i kroz prvi, drugi i treći zaobilazni pojas i dubinskih cesta, ne samo dolinama rijeka Neretve, Cetine i Vrbasa, nego i kroz brdsko planinske predjele centralnog Zabiokovlja, ova tri područja integriraju se u jedinstvenu prostornu cjelinu i vežu kroz kvadratnu mrežu modernih prometnica, ne samo međusobno, nego i sa prostorima Južnog Jadrana na jugu, Gornjeg Jadrana na sjeverozapadu i Bosnom na sjeveru.

Moderne longitudinalne ceste kao longitudinalni pravci razvoja i dubinske ceste kao dubinski pravci razvoja otvorit će i valorizirati ova područja, integrirat će ih u šire prostorne cjeline, ubrzat će izgradnju i dva ostala preduvjeta ekonomskog razvoja u Zabiokovlju i na srednjodalmatinskim otocima, izgradnju vodoopskrbnih i elektroenergetskih objekata. Time će biti stvoreni i svi ekonomski preduvjeti za bržu industrijalizaciju i bržu urbanizaciju ovih područja i za izrastanje snažnijih privrednih i urbanih središta u njima. To će doprinijeti bržem uspostavljanju prostorne, demografske i privredne ravnoteže u cijelom tretiranom prostoru i omogućiti prodor — litoralizacijsku funkciju obale u njeno zaleđe, čime će prirodne prepreke jednom zauvijek biti svladane.

Ovakvo rješenje nameće se kao nužnost, ne samo zbog bržeg privrednog razvoja Zabiokovlja i srednjodalmatinskih otoka, nego i zbog širih društvenih interesa u ovim prostorima i zbog skladnijeg i ravnomjernijeg razvoja regija, republika i zemlje kao cjeline. A time se, u isto vrijeme, stvaraju i svi demografski, privredni i prostorni preduvjeti za potpunu realizaciju koncepcije općenarodne obrane u cijelom tretiranom prostoru.

LITERATURA

Statistički godišnjak SFRJ 1954., 1962., 1963., 1965., 1966., 1969., 1972. i 1973. Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova 31. ožujka 1971. godine. Republički zavod za statistiku, Zagreb 1971.

Popis stanovništva i stanova 31. III 1971. Osnovni podaci o stanovništvu za republiku, regije i općine. Dokumentacija 1973. broj 163, Zagreb 1973.

Marko Roglić, Sadašnje i perspektivne mogućnosti dalmatinske privrede za osiguranje zapošljavanja, Privreda Dalmacije, X/1973. broj 7—8.

Stipe Tadić, O problematici zapošljavanja i o mogućnostima povratka radnika iz inozemstva, Privreda Dalmacije, X/1973. broj 7—8.

Bogomil Grabić, Demografska kretanja na području dalmatinske makroregije, Privreda Dalmacije, X/1973. broj 7—8.

Ivo Petrić i dr., Uključivanje radnika u inozemstvu u proces privrednog i društvenog razvitka srednje Dalmacije, knjiga 1. i 2. Institut za pomorsku, turističku i obalnu privredu u Splitu i Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Split 1972.

Vladimir Bakarić, Govor na proširenoj sjednici MOK SK za Dalmaciju 20. X 1969. o nerazvijenim područjima Dalmacije.

Alica Wertheimer-Baletić, Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb 1973.

Dušan Breznik. Demografski metodi i modeli, Institut društvenih nauka, Beograd 1972.

. . . Migracije stanovništva Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd 1971.

Miroljub Jančić, Fertilitet autohtonog i migrantskog stanovništva u Jugoslaviji, Institut društvenih nauka, Beograd 1973.

Dušan Breznik i dr., Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji, Institut društvenih nauka, Beograd 1972.

Miroslav Rašević, Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji, Institut društvenih nauka, Beograd 1971.

. . . Planerski atlas prostornog uređenja Jugoslavije, Jugoslavenski institut za urbanizam, Beograd 1973.

. . . Regionalni prostorni plan Južnog Jadrana. Završni izvještaj i osnovne studije 1—16, Urbanistički institut SRH, Zagreb, Republički zavod za urbanizam SR CG, Titograd, i Urbanistički zavod SR BiH, Sarajevo, Dubrovnik 1968.

. . . Regionalni prostorni plan Splitske regije, Urbanistički zavod za Dalmaciju, Split, 1969.

. . . Koordinacioni regionalni plan »Gornji Jadran«. Prilog uz Odluku Sabora SRH o prihvaćanju Koordinacionog prostornog plana »Gornji Jadran«, objavljenoj u »Narodnim novinama« broj 23/1973. Narodne novine, Zagreb 1973.

. . . Generalni urbanistički plan Splita. Split, Trogir, Omiš. Koncepcija, Urbanistički zavod Dalmacije. Split 1972.

Branislav Piha, Prostorno planiranje, Službeni list SFRJ, Beograd 1973.

LJubinka Pjanić, Prostorna ekonomija, Službeni list SFRJ, Beograd 1972.

Mirko Dokić, Saobraćajna politika SFRJ, Privredni pregled, Beograd 1973.

Vladimir Blašković, Ekonomska geografija Jugoslavije, Informator, Zagreb 1970.

Dragan Rodić, Geografija Jugoslavije. Naučna knjiga, Beograd 1970.

Radovan Pavić, Zaštita prirode — to je zaštita čovjeka, Naše teme XVIII/1974. broj 3.

Josip Ožić, Potrebna nam je šira mreža srednjih, dobro opremljenih škola, Školski vjesnik, Split, XV/1965. broj 7—8.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC TRENDS IN THE MOUNTAINOUS REGIONS BETWEEN RIVERS CETINA AND NERETVA AND ON THE CENTRAL DALMATIAN ISLANDS AS A FACTOR OF THE TOTAL NATIONAL DEFENCE CONCEPT

Summary

The work includes analyses of demographic and economic trends in the area between central settlements, from line Split—Livno in the west to line Ploče—Mostar in the east and from the most extended Adriatic island Vis in the south to the peaks of Bosnian and Hercegovian mountains Čvrsnica, Čebulja, Vrana and Ljubuša in the north. This area is methodically devided and analyzed in three spatial, demographic and economic entities: Zabiokovlje (regions behind Biokovo), central Dalmatian islands and wider gravitation regions.

Zabiokovlje includes: regions of the communes Imotski, Vrgorac, Ljubuški, Grude, Čitluk, Lištica, Posušje, and Duvno; mountainous regions of coastal communes Omiš, Makarska and Ploče, east regions of the communes Sinj and Livno, and west regions of the communes Metković, Čapljina and Mostar.

Central Dalmatian islands include regions of the communes Brač, Hvar, Korčula and Vis.

Wider gravitation area includes regions of the coastal communes Split, Omiš, Makarska, Ploče, Metković and regions of the communes in the first and second coastal zones Sinj and Livno in the west and Čapljina and Mostar in the east.

It is stated that due to wider social interests for construction of longitudinal traffic artery of the Adriatic tourist road along the coast and island roads Ploče—Mostar—Sarajevo and Split—Livno——Bugojno—Jajce along valleys of rivers Neretva, Cetina and Vrbas, regions of the wider gravitation area have acquired favourable economic position. Thus, these regions have developed faster than the regions of the communes behind Biokovo and of central Dalmatian islands. Faster economic development have caused faster industrialization and urbanization of the whole area and faster growth of population in towns. Fast development of tourism along with the development of industrial and tertiary activities have further deepened differences in economic development prospects. That has caused intensive and unnatural migration of population from the

regions behind Biokovo and central Dalmatian islands to the coastal regions and to the valley of river Neretva, which has created demographic, economic and social problems in the three mentioned areas.

The work suggests solution. The three areas make interdependant spatial, demographic and economic entity. By construction of longitudinal roads not only along the coast, but also through the first, second and third coastal zones, not only along the valleys of rivers Neretva, Cetina and Vrbas, but also through mountainous regions of the central part of Zabiokovlje, these three areas would be integrated in united spatial entity, binded through square modern road network not only mutually, but with the regions of South Adriatic in the south, Upper Adriatic in the west and Bosnia in the north as well.

Modern longitudinal roads as longitudinal development directions and island roads as island development directions will open and valorize these regions, intergrate them in larger spatial entities and speed up the construction of the two other prerequisites for the economic development of Zabiokovlje and central Dalmatian islands, i. e. water and elecrical energy systems. That will create all economic prerequisites for faster industrialization and urbanization of the regions and growth of more powerful urban centres in them. This will facilitate faster establishment of spatial, demographic and economic balance in the whole treated area.

Such solution is imposed as a necessity, not only of faster development of Zabiokovlje and central Dalmatian islands, but also of broader interests of these regions, of more harmonious and uniform development of regions, republics and country as a whole. It will simultaneously create prerequisites for full realization of the total national defence concept in the whole treated area.